

OÜ Tee Ilu

Hagudi turbamaardla (registrikaardi nr 111) Hagudi raba alal
ja sellest 500 m raadiuses asuvad
ajaloolis-kultuurilise väärtusega maastikuobjektid
ja kohalike elanike seisukohad planeeritava turbakarjääri
ja maastikukaitseala suhtes

Aruanne arhiivi- ja välitöödest
Rapla Vallavalitsusele
Töövõtuleping nr 12-13/2023/6

Jüri Metssalu

Rapla 2025

Autoriõigused ja avalikustamine

Kõik töö teostamisel tehtud helisalvestised ja fotod arhiveeritakse OÜ Tee Ilu arhiivis ja Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis.

Töö käigus loodud helisalvestiste, fotode, kaartide, lisade, aruande jm tekstide autoriõigused kuuluvad Jüri Metssalule ja OÜ-le Tee Ilu.

Rapla Vallavalitsusel on õigus kasutada ja avaldada töö käigus loodud helisalvestisi, fotosid, kaarte, lisasid, aruannet jm tekste autoriõiguse seaduses ette nähtud korras.

Töö käigus loodud andmete puhul arvestab Rapla Vallavalitsus, et osa informatsioonist kõneleb riikliku kaitseta arheoloogilistest objektidest, mille puhul andmeid ei avalikustata ega jagata kolmandate osapooltega.

Sisukord

Eessõna	6
Mõiste, metoodika ja tööde käik	8
Uuritud piirkonna arheoloogiline kirjeldus	15
Hiemägi ümbrusega	15
Sopi mägi	15
Ussimägi ja Nairimägi	16
Ülesoo mägi	16
Hiemäe soo ja Taga-Kangro heinamaa	16
Kullimägi ja väikesed mäed Reinumardi talust põhja ja loode pool	16
Varauusaegsed talud Hagudi Metskülas: Raba, Juurika, Kruusiaugu	16
Aranküla kalmistu	17
Järve ase	17
Puisniit rabasaarel	17
Uuringuala lääneserv	17
Uuritud piirkonna ajaloolis-kultuurilise väärtusega maastikuobjektid	18
Hiemägi/Hiiumägi/Hievõhmamägi ja Hiie/Hiiu-nimelised kohad	18
Rabasaared ja mäed (puisniidud, heinamaad, põllud)	19
Arud (puisniidud Hagudi raba põhjaservas)	20
Toponüümika	21
Kivid, kiviaiad ja kivihunnikud	22
Turbavõtukohad, vana turbatööstus	23
Vanad teed	23
Romade kohad	23
Lennuki auk	24
Arupoolt Nõmm ehk Matsu mets ehk Matsi-Kärneri tammik	25
Talude hooned ja rajatised, inimeste kodud, asustus	26
Ühiskondlikud hooned	26
Ajaloolis-kultuurilise väärtusega maastikuobjektide kokkuvõtlik üldkirjeldus	28
Küsitletute hinnangud maastikuobjektide väärtusele	29
Piirkonna elanike seisukohad planeeritava turbakaevanduse ja looduskaitseala suhtes	33
Üldhinnang alale kavandatava looduskaitseala suhtes	42

Lisa 1 Arhiivitekstide ja kaartide kataloog

Lisa 2 Kokkuvõtted intervjuudest

Lisa 3 Kaardistatud kohad

Lisa 4 Helisalvestiste koopiad

Lisa 5 Uuritud ala kaart, Maa- ja Ruumiameti Geoportaali Kohapärimuse kaardirakenduses

Eessõna

2023. aasta algul tellis Rapla Vallavalitsus OÜ-lt Tee Ilu arhiivi- ja välitööd Hagudi turbamaardla Hagudi raba alal ja sellest 500 m raadiuses asuvate ajaloolis-kultuurilise väärtusega maastikuobjektide kaardistamiseks. Ühtlasi lepiti kokku, et töö tulemusena selgub piirkonna elanike suhe Hagudi raba ala ja sellest 500 m raadiuses asuva maastikuga, neile sellest alast teadaolev kohapärimus ja nende seisukohad planeeritava turbakarjääri ja kohaliku maastikukaitseala suhtes.

Käesolevas aruandes kirjeldan tööde käiku ja metoodikat, annan ülevaate allikalisest baasist ja peatun põgusalt ka mõiste „ajaloolis-kultuurilise väärtusega maastikuobjekt“ tähendustel. Katsun hinnata nii maastikukäikude kui ka piirkonna elanikega läbi viidud intervjuude alusel planeeritava turbakarjääri mõju ajaloolis-kultuurilise väärtusega paikadele ja kogukonnale.

Aruandele on lisatud tänapäevast maastikku ja arheoloogilist inspeksiooni ilmestavad kaardid ja fotod, väljavõtteid ajaloolistest kaartidest, arhiivitekstid, kokkuvõtted intervjuudest ja helisalvestiste koopiad.

Täna Rapla Vallavalitsust ja keskkonnaspetsialisti Liis Saart meeldiva koostöö eest. Suur tänu Andres Tvaurile, kes osales maastikuinspeksioonil ja nõustas aruande arheoloogilise osa juures, Kärt Metsojale, kes aitas GIS-programmiga, Hannes Vinnalile ja Ülle Tarkiaainenile paleograafilise abi eest, Kaja Lotmanile nõustamast looduskaitseaduste redaktsioonide teemal, Armar Paidlale nõuannete eest Alu-Metsküla osas, Piret Laurile toetuse eest Hagudi kogukonna teavitamisel ja piirkonna elanikele, kes lahkesti olid nõus intervjuudel osalema.

Jüri Metssalu 30. juunil 2025 Raplas

Mõiste, metoodika ja tööde käik

Kuivõrd käesoleva töö ainese määratlemisel on aluseks mõiste „ajaloolis-kultuurilise väärtusega maastikuobjekt“, siis annan sissejuhatavalt põgusa ülevaate selle senisest kasutusest ja tähendustest.

Minu jaoks on tõttõelda tegemist seni küllaltki vähe kasutatud mõistega. Kõnelen tavaliselt „pärimuspaikadest“, „kohapärimusest“, „kultuurimälestistest“, „muististest“, „kultuuriväärtustest“, „kultuuripärandist“, mõnevõrra problemaatiliselt ka „pärandkultuuri objektidest“, aga „ajaloolis-kultuurilise väärtusega“ (maastiku)objekt või maastik kõlab mõnevõrra kohmakalt ja pikalt ja selle sisu oli minu jaoks seni üsna hämar. Jättes praegu kõrvale teiste eeltoodud, paljusi küll ka asjassepuutuvate mõistete vaatluse, mis läheks siinkohal pikale, jagan mõningaid leide, milleni jõudsin käesolevale uuringule sarnase Härgla lubjakivimaardla uuringu¹ sisulisi piire määratledes.

Kõigepealt paistab silma, et tegemist on looduskaitsealase mõistega, mis esineb looduskaitseaduse tekstides ja on sealt edasi kandunud ka erinevatesse Keskkonnaameti määrustesse ja kaitsealade kaitsekorralduskavadesse.

Looduskaitseaduses (paragrahv 4, punkt 6) kirjeldatakse kaitstavaid loodusobjekte muuseas järgmiselt:

„Kaitstav looduse üksikobjekt on teadusliku, esteetilise või ajaloolis-kultuurilise väärtusega elus või eluta loodusobjekt, nagu puu, allikas, rändrahn, juga, karestik, pank, ahang, paljand, koobas, karst või nende rühm, mida kaitstakse käesoleva seaduse alusel.“

Teiseks esineb see mõiste seaduses (paragrahv 7, punkt 1) loodusobjekti kaitse alla võtmise eelduste hulgas:

„Loodusobjekti käesoleva seaduse alusel kaitse alla võtmise eeldus on selle ohustatus, haruldus, tüüpilisus, teaduslik, ajaloolis-kultuuriline või esteetiline väärtus või rahvusvahelisest lepingust tulenev kohustus.“

Seega seadus ajaloolis-kultuurilist väärtust ei defineeri, see on esitatud loeteludes teiste tunnuste hulgas.²

Paljudes keskkonnaministri määruste seletuskirjades aga kordub: "Ajaloolis-kultuurilise väärtuse all mõeldakse nii seost kohapärimusega kui ka seotust kas kogu Eesti või kohaliku piirkonna kultuuriloos oluliste isikute või ajaloosündmustega."³ Kes sellise definitsiooni algselt on kirja pannud, kust see pärineb, pole teada. Keskkonnaameti nõunik Kaja Lotmani sõnul oli selline termin laialt kasutuses nõukogude ajal ja looduskaitseadusse tuli see otse eelmisest, 1994. aastal kehtima hakanud kaitstavate loodusobjektide seadusest.⁴ 1938. aasta

¹ Jüri Metssalu. Härgla lubjakivimaardla (registrikaardi nr 950) uuringuruumi alal ja sellest 1 km raadiuses asuvad ajaloolis-kultuurilise väärtusega maastikuobjektid ja kohalike elanike seisukohad planeeritava karjääri ja looduskaitseala suhtes. Aruanne arhiivi- ja välitöödest Rapla Vallavalitsusele. Töövõtuleping nr 12-13/2022/53. Tartu, 2022

² <https://www.riigiteataja.ee/akt/LKS>

³ Näiteks: Keskkonnaministri määruse „Lääne maakonna looduse üksikobjektide kaitse alla võtmine ja nende piiranguvööndi ulatus“ eelnõu seletuskiri. Lk 3

⁴ <https://www.riigiteataja.ee/akt/228316>

loodushoiu seaduses sellist mõistet ei ole.⁵ Küll aga on olemas mõnevõrra pikem Keskkonnaameti sisemine töödokument üksikobjektide väärtuste hindamiseks, kus seisab:

„Ajaloolis-kultuuriline väärtus

Selle all mõeldakse nii objektide seost kohapärimusega (nt kohamuistendid, legendid) kui ka seotust Eesti või kohaliku piirkonna kultuuriloos oluliste isikute või ajaloo sündmuste ja nende toimumispaikadega. Ajaloolis-kultuurilist väärtust omavad ajaloolisele pühapaigale omaste tunnustega objektid (nt pühapuud, ohvrikivid ja -allikad). Lisaväärtust annab objekti kuulumine I looduskaitseregistrisse, mida peeti aastatel 1936–1941.“

Kaja Lotman juhtis ka tähelepanu, et Eesti looduskaitse süsteemi taastamisel on 1959. aastal välja antud detailsem juhend, kus looduskaitse kultuuriloolisest osast kirjutatakse muuhulgas:

„Looduskaitse ülesannete hulka kuulub samuti kultuuri või ajaloo seisukohalt tähtsate loodusmälestusmärkide kaitse. Suur hulk põliseid puid, rändrahne, tammikuid ja muid objekte on seotud ajalooliste sündmustega, muistenditega või rahvapärismustega, paljud neist vajavad säilitamist kui nimekate revolutsioonäride, kultuuritegelaste jt. tegevusega seotud looduslikud paigad. Seega on looduse kaitsmisel suur kultuuriajalooline tähtsus.“⁶

Lahemaa rahvusparki kultuuripärandi tutvustuse hulgas on kasutatud mõistet „ajaloolis-kultuuriline väärtus“ järgmiste paigaliikide puhul: muistised, mõisakohad ja mõisad, mõisapargid, alleed, kõrtsikohad ja ajaloolised teed, veskid, kalmistud, kabelid ja looduslikud pühapaigad, kooli- ja seltsimajad, sõepõletuskohad, lubjaahjud, telliselöövid- ja tehased, piirded ja kiviaiad, põlised kohanimed, arhitektuurilise väärtusega hoonestus ja põlised talukohad ning traditsiooniline asustusstruktuur.⁷

Kuivõrd mitmetes määrustes ja ka Keskkonnaameti praegu kasutusel olevas juhendis esineb tänapäevane, alates 1990ndatest kasutusel olev mõiste „kohapärimus“, siis toon siin ära peamise Eesti kohapärimuse uurija Mari-Ann Remmeli definitsiooni kohapärimuse mõistmiseks:

„Kohapärimuse tuuma moodustab koha/maastikuelemendi, maa-ala, asula ja/või kohanime keskne, enamasti proosatekstina esitatud folkloor, mille hulka kuuluvad inimese ja paiga suhet väljendavad muistendid, uskumused, kombekirjeldused, ajalooline pärimus, teated, mälestused jm.“⁸

Seega on ka ajaloolis-kultuuriline väärtus defineeritav väga avaralt, nii nagu ka kohapärimus. Peamine on, et tegemist on inimeste jaoks tähtsate ja tähenduslike, kõnekate loodusobjektidega.

Rahvusparkide puhul kaitstakse ka selgelt inimtekkelist materiaalselt kultuuripärandit. Samasugusest tervikust võiks lähtuda ka kohalike kaitsealade loomisel, kus loodusväärtused on ühendatud nii vaimsete kui ka füüsiliste kultuuriväärtustega.

⁵ Kirjavahetus Kaja Lotmaniga 07.07.2022

⁶ Looduskaitse põhimaterjale. Tallinn, 1959. Lk 4

⁷ <https://kaitsealad.ee/et/kaitsealad/lahemaa-rahvuspark/kaitsealast-5/kultuuriparand-4>

⁸ Mari-Ann Remmel. Kohapärimuse mõiste, uurimislugu ja tunnusjooned. // Muistis, koht ja pärimus II. Pärimus ja paigad. Koostanud ja toimetanud Heiki Valk. Muinasaja teadus 26:2. Tartu, 2014 (2015). Lk 31

Omamoodi kummaline on see, et katsetasin internetis igaks juhaks otsingut „kultuurilis-ajalooline“ ja leidsin justnimelt niipidises kombinatsioonis seni ehk kõige metoodilisema käsitle. Tegemist on Viljandi maakonna väärtuslike maastike (veel üks mõiste!) määratlemise metoodikaga, mis käsitleb maastikke erinevate väärtuste kombinatsioonidena ja annab juhised muuhulgas ka kultuurilis-ajalooliste väärtuste väljaselgitamiseks ja hindamiseks.⁹

Ühe Viljandmaa-töö autori Kristiina Hellströmi järgi on kultuurilis-ajaloolise väärtusega traditsiooniline kultuurimaastik, asustus- ja maakasutusstruktuur, mis kujunes lõplikult välja 1920-30-ndatel aastatel. Teiseks väärtustatakse tema järgi sellist maastikku, „kus on kontsentreeritud ja hästisäilinud kujul väljendunud kogu meie ajalugu muinasajast tänapäevani (ajaloo kontsentraat).“ Kolmandaks nimetab ta paiku, „mille teevad eriliseks mitte niivõrd nende füüsilised omadused kui nendega seonduv vaimne pärand.“¹⁰

Niisiis saan kokkuvõtvalt öelda, et mõiste „ajaloolis-kultuuriline väärtus“ või „kultuurilis-ajalooline väärtus“ jäävad leitud definitsioonide järgi küllaltki avaraks: võib ju olla kohapärimusega seotud ükskõik missugune koht, sest kohapärimust võib kõnelda ükskõik kes ükskõik kui tähelepanuväärse või tagasihoidliku paiga kohta. Ka ajalooline isik on väga avaralt määratletav. Seosed kultuurilooga on samuti väga avarad: kogu inimtegevus on defineeritav kultuurina.

Nõnda on kõige lihtsam sedastada, et see, mida ma käesoleva töö puhul Hagudi raba alal ja sellest 500 m raadiuses otsisin, on inimkultuuri kontekstis tähenduslikud ja väärtuslikud objektid, on nad siis muistised ja pärimuspaigad või lihtsalt ajaloolised inimtekkelised objektid.

Uuritava ala piir 500 m raadiuses turbamaardla servast. Aluskaart: Maa- ja Ruumiamet

⁹ Kristiina Hellström, Helen Alumäe, Anneli Palo, Hannes Palang, Kalev Sepp, Age Koppelmaa. Väärtuslike maastike määratlemine. Metoodika ja kogemused Viljandi maakonnas. Hiiumaa-Tartu-Viljandi, 2001.

¹⁰ Samas lk 12-14

Juba kogukonna ja vallavalitsuse poolt väärtuslikuna käsitletavasse¹¹ piirkonda maastikukaitseala loomisel¹² on aluseks erinevad komponendid, nii nagu eeltsiteeritud metoodikas öeldud: kultuurilis-ajaloolised, esteetilised, looduslikud, rekreatiivsed ja identiteediväärtused.¹³ Seega on käesoleva töö tulemusel välja selgitatud kultuuriväärtusega objektid osaks erinevate üksteist toetavate väärtuste tervikust. Edaspidi on võimalik vajadusel kõiki selle väärtusliku ala erinevat liiki väärtuseid hinnata komplekselt, nii nagu Viljandi metoodikas kirjas. Käesolev uuring (nii nagu ka näiteks võimalik loodusväärtuste uuring) on seejuures aluseks kaitsevajaduse argumenteerimisel.

Kuivõrd uuritaval alal riikliku kaitse all kultuurimälestisi ei ole, välja arvatud üks lohukivi ala servas (registri number 12175), siis põhiliseks infoallikaks piirkonna ajaloolis-kultuuriliste maastikuobjektide kaardistamisel on Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kogutud kohapärimus ja Eesti Keele Instituudi (EKI) kohanimekartoteek. Uurimistööd alustasingi nende andmekogude läbitöötamisega.

Eesti Rahvaluule Arhiivi puhul teostasin otsinguid kohapärimuse andmebaasis „Koobas“, Eesti Kirjandusmuuseumi failirepositooriumis „Kivike“, heli- ja käsikirjakogude registrites ja kartoteekides ja Rapla ja Juuru kihelkonnas 2004. ja 2009. aastal läbi viidud välitööde helinimestikes ja litereeringutes. Uuritavale alale lokaliseeritavad või tõenäoliselt lokaliseeritavad tekstid kopeerisin omaette faili, mis on üles ehitatud külade ja objektide kaupa (Lisa 1).

Teostasin otsinguid ka Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti andmebaasis ja otsisin infot Muinsuskaitseameti nõukogudeaegsetelt majandiplaanidelt, kus uuritava ala kohta meid huvitavat teavet ei olnud.

Seejärel töötasin läbi Rahvusarhiivi kaardikogu, millest kopeerisin väljavõtted objektide kaupa samasse arhiivimaterjalide kogusse Lisas 1. Talu- ja mõisamaade hindamistoimikute juures asuvate kaartide puhul olen vastavatest registritest välja kirjutanud ka kõlvikute liike ja nimesid. Põhjalikum piirkonna ajaloo uuring ei olnud käesoleva töö eesmärgiks.

Huvi korral on võimalik edasi uurida ka Hagudi turbatööstuse ajalugu, milleks oleks vaja kasutada teisi kirjalikke allikaid.

Arhiivitöid tegin jaanuarist maini 2023, veidi ka juulis ja oktoobris 2023. Seejärel pikendasime tervislikel põhjustel töö lõpptähtaega. 2024. aastal olime sunnitud seda veelkord tegema. Jätkasin arhiivitöödega jaanuaris ja märtsis 2025 ja jõudsin mäele aprillis 2025 vahetult enne kohalike elanike küsitlemist kevadel 2025.

Selgitamaks, kas uuritaval alal on arheoloogilise väärtusega maastikuobjekte, teostasin koos arheoloog Andres Tvauriga 11.-13. aprillil ja omaette 18. mail 2023 maastikuinspeksiooni. Tundsin huvi eelkõige rabasaarte suhtes. Rail Balticu arheoloogiauuringu¹⁴ ajal põhjalikult läbi käidud piirkonda uuringuala loodeservas polnud mõtet teist korda uurida. Kõrgerabast

¹¹ Ettepanek Hagudi raba kohaliku kaitseala moodustamiseks. 18.10.2021. Rapla valla dokumendiregister: <https://atp.amphora.ee/raplavv2017/index.aspx?itm=524463>

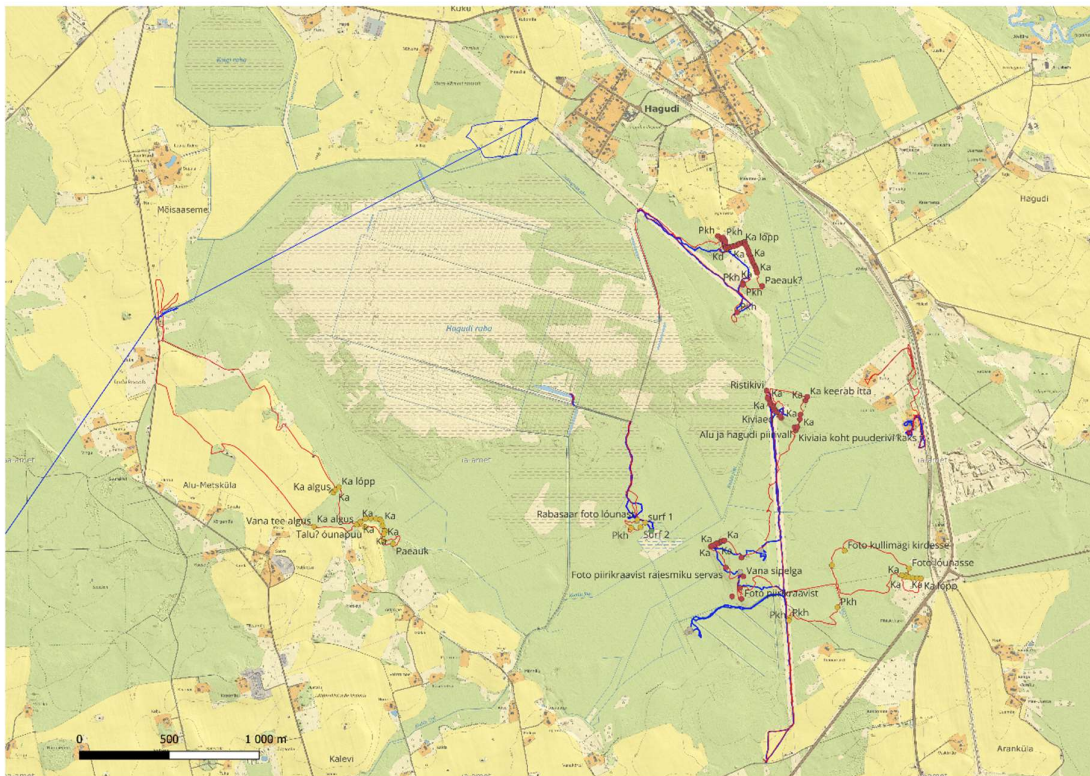
¹² Rapla vallas on sarnane kogemus olemas Härgla Võlumetsa maastikukaitseala (registrakood KLO5000028) loomisel; vt Rapla Vallavolikogu 28.09.2023 määrus nr 26 "Härgla Võlumetsa maastikukaitseala moodustamine ja kaitse-eeskiri"

¹³ Samas lk 10

¹⁴ Valter Lang, Aivar Kriiska, Andres Tvauri, Gurli Vedru. Preliminary archeological studies on the route of Rail Baltic. Archaeological Fieldwork in Estonia, 2016. 29–34.

Põllukivihunnikute otsimisel lähtusime senisest kogemusest Rail Balticu trassi arheoloogilisel inspekteerimisel, mille käigus käisime Rapla maakonnas mitmeid metsi läbi ja leidsime põllukivihunnikuid. Harjutamise järel on selliste madalate ja kamardunud-sammaldunud kõrgendike märkamine maastikul küllaltki lihtne. Selleks, et kontrollida, kas tegu on kivihunnikuga, toksisime labidaga kuhjatist: kui tegu on kivihunnikuga, siis kõlksub labidas kohe vastu kive, kui on tegu loodusliku pinnasehunnikuga, siis kive pole ja labidas ei kõlksu. Leppisime Andres Tvaoriga ühtlasi kokku, et põllukivihunnikuna läheb kirja kivikogum, kus on vähemalt 5 kivi koos.

Kõik maastikuinspeksioonil leitud kultuuriväärtusega objektid kandsime kaardile. Kaardil on ühtlasi näha ka meie liikumistrajektoorid.

12

Intervjuud piirkonna elanikega tegin 15. aprillist 4. juunini.

Intervjueeritavate valiku printsiibiks oli kõigepealt see, et püüdsin kontakteeruda kõigi turbamaardla servast 500 m raadiuses paiknevate majapidamiste elanikega, helistades vallavalitsuselt ja Hagudi külavanemalt saadud telefoninumbritel ja juhul, kui korduvalt telefonile ega ka sms-sõnumitele ei vastatud, siis ka kirjutades e-posti aadressidel, mille sain samuti vallavalitsuselt. Seejuures leppisime vallavalitsuse esindaja Liis Saarega kokku, et Hagudi aleviku ja küla tiheasustusala inimesi küsitleme kollektiivselt.

Hagudi raba ümbruses 500 m raadiuses on kokku 13 hajaasustuslikku majapidamist, neist 8 Hagudis, 2 Arankülas, 1 Alu-Metskülas ja 2 Kuku külas. 10 maja esindajatega tegin intervjuu, ühes ei elata ja omanikud intervjuud anda ei soovinud, 2 puhul pikema aja jooksul korduvatele kõnedele ja kirjadele ei vastatud.

Kui nõ esimese ringi intervjuud olid tehtud, otsustasin küsitleda uurimispiirkonna lähemas ümbruses elavaid inimesi, keda mulle soovitati kui häid ja teadlike jutustajaid. Tegin 2 intervjuud Hagudi alevikus, 1 Hagudi külas, 1 Alu-Metskülas ja 1 Kuku külas. Mõnel intervjuul osales ka kaks-kolm inimest, nii et kokku salvestasin 15 intervjuud 22 inimesega. Seejuures oli täispikkuses intervjuu 19 inimesega ja 3 osales korra lühikese aja jooksul. Selle uuringu tõelise rekordimehe Jüri Jõuluga kestis intervjuu ligi 8 tundi ja seetõttu jäid esialgu küsimata hinnangud maastikuobjektide, turbakaevanduse ja kaitseala suhtes, mille osas tegin Jüri Jõuluga 25. septembril aruande viimistlemise faasis lisaintervjuu. Samuti täpsustasin paari üksiku küsimuse osas ühe inimesega kogukonna sügismatkal ja ühega telefonitsi 30. septembril.

4. juunil korraldasime koostöös Hagudi külavanema ja Hagudi kooliga kollektiivse intervjuu kõigile, kes veel soovisid uuringus osaleda ehk siis nii tiheasustusala elanikele kui ka teistele ümbruskonna inimestele. Pärast kollektiivset intervjuud saatsin külavanema abiga laiali ka küsitluskava, mille kahele viimasele osale laekus kirjalikke vastuseid kolmelt inimeselt.

Uuringu käigus salvestatud intervjuude kogupikkus on ca 45 tundi.

Intervjuudest piirkonna elanikega selgub:

- * piirkonna inimeste suhe uuringuala ja sellest 500 meetri raadiuses asuva maastikuga;
- * neile sellest alast teadaolev kohapärimus;
- * nende seisukohad planeeritava lubjakivikarjääri ja looduskaitseala suhtes.

Sellele vastavalt koosneb intervjuudel kasutatud ja ka kirjalikult vastamiseks esitatud küsitluskava neljast osast (vt intervjuude kokkuvõtteid Lisast 2):

- 1) üldisemate ja ka tänapäevastele tähendustele avatud küsimustega algav ja pärimusele ja ajaloolise keskenduvate küsimustega jätkuv osa;
- 2) vestlus kataloogi ehk arhiiviandmete kogu (Lisa 1) alusel vabas vormis ja valikuliselt vastavalt intervjuu toimumiskohale ja küsitletava seni selgunud teadmistele;
- 3) hinnangud uuritava alal paiknevate olulisemate maastikuobjektide väärtuse kohta 10 punkti skaalal;

4) seisukohad planeeritava turbakarjääri ja maastikukaitseala suhtes koos hinnangutega mõjust erinevatele aspektidele piirkonna inimeste elus kümne punkti skaalal.

Viimased kaks jaotust on küsitluskavas selleks, et muidu kuskilt maalt siiski subjektiivseks jääva ülevaate ja hinnangute puhul anda võimalus uuritava ala väärtuste hindamiseks arvuliselt mõõdetavalt.

Neljanda jaotuse puhul küsimusi sõnastades püüdsin eristada inimeste elus erinevaid aspekte, mida planeeritav paekivikarjäär võiks mõjutada.

Küsitluskava alguses on ka lühike metaandmete ja kasutuslubade osa, mille alusel panin kirja inimeste nime, sünniaja, talu, päritolu, koha peal elatud aja ja küsisin, kas nad lubavad oma andmeid ja intervjuu sisu aruandes avaldada, ERA-s arhiveerida ning teadustöös ja publikatsioonides kasutada.

Intervjuude ajal tegin uuringu jaoks olulisemast teabest kokkuvõtte, mille alusel vormistasin pärast intervjuusid ülevaatlikud kokkuvõtted. Seejuures on oluline märkida, et intervjuude käigus kõneldi mulle ka teistel teemadel, mis otsesemalt uuringu teemade hulka ei kuulu, kuid mida on alati oluline ka kuulata, kuivõrd tegemist on tihti väärtuslike teadmiste, mälestuste, kirjeldustega jne. Ühtlasi on ka metoodiliselt tähtis lasta inimesel rahulikult rääkida, et vestlus oleks võimalikult loomulik. Kokkuvõtetes pole ma aga sedalaadi sisu üldiselt kajastanud, kui ma just ei unustanud end käigu pealt konspekteerima ja vastava osa kokkuvõttesse alles jätsin, kui ta juba olemas oli. Ehk siis intervjuude sisust tervikliku ülevaate saamiseks on vaja intervjuusid kuulata. On vähe tõenäoline, et keegi nendest intervjuudest kunagi täpseid sisukokkuvõtteid tegema hakkaks, võimalik, et see on edaspidi lihtsam tehisarul abil. Praegu aga arhiveerin kõik uuringu salvestused metaandmete ja eelkirjaldatast sisukokkuvõtetega Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis.

Juuni lõpus kirjutasin aruannet.

19. septembril tutvustasin uuringu tulemusi Hagudi koolimajas ja 20. septembril tegime koostöös kogukonnaga matka Hagudi rabas ja uuringuala idapoolses osas asuvates paikades.

Septembri lõpus viimistlesin ja täpsustasin aruannet.

Paralleelselt teiste töödega kandsin arhiiviallikate ja intervjuude alusel olulisemad maastikuobjektid Maa- ja Ruumiameti Kohapärimuse kaardirakendusse, nii nagu oli ka Rapla Vallavalitsuse poolt ette nähtud. Kohad on kaardil enamjaolt kohanimedena, mõnel üksikul juhul ka koos vanema arhiiviinfo, mis võib olla kas pikem pärimustekst või lühem teade. Seejuures on oluline, et leidsin Jakob Hurda kogust Jüri Aaroni vägagi sisuka kaastöö aastast 1888, mis sisaldab kena kogumi Hagudi piirkonna lugusid, millest kaks teksti on üsna tõenäoliselt lokaliseeritavad uuritud alale. Samas ei ole tekstide kaardistamine neisse kohtadesse täiesti kindel, sest teksti sisus pole kohta täpsemalt kirjeldatud. Sellegi poolest sobivad maastikukirjeldused Hagudi Ussimäe ja Aranküla kalmistu asukohtadega.

Uuritud piirkonna arheoloogiline kirjeldus

Hagudi raba piirkonnas on kiviajal paiknenud järv, mille kallastel on tõenäoliselt olnud mõningane inimasustus. Sellest annavad tunnistust alalt leitud tulekivist nukleus¹⁵ ja kivikirves¹⁶. Lähedal Seli-Koigi Saueaugu mäel asub veel üks tulekivi leiukoht¹⁷. Hiljem on ala soostunud, selle keskel asuva rabajärve kaldalt on leitud keskmisest rauaajast pärinev savinõu¹⁸. Lohukivid ja asulakohad paiknevad uuritavalt alalt väljas pool. Uuringualal asuvad aga muuhulgas ka arheoloogilist huvi pakkuvad rabasaared, looduslikud pühapaigad, vanad põllud, kiviaiad, piirikraavid, piirikivid, põllukivihunnikud.

Arheoloog Andres Tvaoriga käisime käisime välitöödel läbi järgmised kohad:

Hiiemägi ümbrusega

Kõigepealt käisime uuringuala kaguosas paikneval suurel Hiiemäel, kus leidsime piirdel kulgevad vanad kiviaiad, Raadiku ja Uuekõrtsi talu piirikraavi koos valliga, 19. sajandi kaartidel märgitud põllulapid. Hiiemäel asub ka nelinurkne inimtekkeline auk, millesse tegime šurfi, kust midagi tähelepanuväärset ei leidnud. Praegusel Uuekõrtsi kinnistul on Hiiemägi hiljuti lagedaks raiutud, mõned üksikud suured puud on alles. Nii Uuekõrtsi (varem Vanakõrtsi) kui ka Raadiku maal oli 19. sajandi kaardi järgi osaliselt põld. Raadiku talu maal paiknenud põllu alal me põllukivihunnikuid ei täheldanud. Leidsime Hiiemäelt arvatavasti pärimuses mainitud suure kivi, kõrgusega ca 1m ja Alu-Rapla ja Hagudi mõisa piirikivi. Vanal Juurika ja Kangru talu piiril (praegu Kangru kinnistul) asub kraav. Leidsin ka lõhatud kivide hunniku ja augu, mille põhjast kaevates midagi tähelepanuväärset ei leidnud. Hiiemäe lähedal paikneb Hiiu soo ja Hiiu kraav.

Sopi mägi

Sopi mäelt leidsime põllukivihunniku, mäe servas kulgeb kiviaed. Kogu mägi, kaasa arvatud 1709. aasta kaardil (vt Lisa 1) kujutatud põllulapid, tundub olevat nõukogude ajal üles küntud. Sopi mäel asub ka ristikivi, mis pole talupiiril ja võib olla paigast lükatud. Sopi mägi ulatub lääneservaga kõrgepingeliini alla, liini all mäe servas kulgev kiviaed jätkub, see on tõenäoliselt 19. sajandi kaardil märgitud *Ringelzaun* (vt Lisa 1).

¹⁵ Alu-Metsküla juhuleid; Rail Balticu trassi leire; teostas A. Tvauri 03.07.2015

Luuka talust u 275 m idas; Rail Balticu trassi arheoloogiliste eeluuringute II etapi lõpparuanne. Osa II; Rapla maakond. Leiukoht jääb raudteetrassi alast välja; ese viitab kiviaja inimeste tegevusele Hagudi raba (kunagine järv) lähikonnas. Kiviaja asulakohta ei õnnestunud leida.

AK Hag/Juu/Rap: IA, Jonuks, Metsoja, Tvauri 2015, juuli-sept, 18, 36 (1), TÜ PR 2526

¹⁶ AI PR 3929: Kruusiaugu talu kivikirves;

¹⁷ Seli-Koigi Saueaugu mägi: juhuleiud: potikillud, tulekivi, AI PR 6563; AK Rap: J (kiri: K. Enden 1994, 21. veebr), AK Rap: J (kiri: K. Enden 2000, 13. sept)

¹⁸ Paidla, EL 1994, 246 (1)

Ussimägi ja Nairimägi

Ussimäe kallas paikneb kõrgepingeliini ääres. Ussimägi on auguline, tõenäoliselt on tegemist paeaukudega, mis on kohati üsna järsud ja sügavad. Ühte auku mäe harjal on lükatud suured kivid. Ussimäel paikneb lõkkeplats, ida-kaguservas kivilasu, mis on tõenäoliselt lükatud mäelaelt, mitte looduslik kivikülv. Ussimäel on vähemalt 6 põllukivihunnikut, nõ klassikalise kujuga. Nairimäel on kiviaed ja 2 põllukivihunnikut. Talumaade nurgas on piirikivi. Nairimäe piklikud suured põllukivihunnikud võivad olla hilisemad kui Ussimäe klassikalised ümmargused põllukivihunnikud.

Ülesoo mägi

Ülesoo mäe servas metsasihil on Eestmetsa ja Kubja-Tiidu talu vaheline kiviaed. Mäel on väga tihe võsa, mis ei võimalda mäge täpsemalt uurida. Võsa all on sile maa, mis näitab, et seda on kunagi haritud.

Hiemäe soo ja Taga-Kangro heinamaa

Taga-Kangro talu heinamaamäel paikneb kolm suuremat kivi, mida Heino Toomtalul võis mäletada/mainida (vt Lisa 1). Väike mägi on metsatehnikaga roopaliseks küntud, mets on suurelt jaolt maha võetud. Taga-Kangro heinamaamaest lõunas asub vanade kaartide järgi Hiemäe soo.

Kullimägi ja väikesed mäed Reinumardi talust põhja ja loode pool

Kullimägi on kive täis ja künklik, seega pole seda haritud. Reinumardi talust põhja pool asub väike mägi, mis tundub olevat olnud üles haritud, sest mäe servas paikneb ilus põllukivihunnik. Tõenäoliselt on neid seal veel. Otsida on keeruline, sest metsas on paks sammal ja kõik vanad põllukivihunnikud pole seetõttu näha. Kõrgepingeliini ääres Reinumardi talust loode pool on teine väike soosaar, kus on ka põldu haritud, sest sellel paikneb vähemalt kaks põllukivihunnikut.

Varauusaegsed talud Hagudi Metskülas: Raba, Juurika, Kruusiaugu

1709. aasta kaardil tähistatud Kruusiaugu talu perenaine Ene Kruus rääkis, et tema mees oli öelnud, et talu juures oli palju saunakohti. Õunapuu juurest saunaasemelt on tulnud välja potikilde. Pere on elanud samas kohas 9 põlve. Vaatasime üle mitmed peenrad ja põllulapid, kuskilt midagi kultuuriväärtuslikku ei leidnud, võimalik, et vana kultuurikiht paikneb pigem hoonete kohal. Andres Tvauri kommenteeris, et see on suhteliselt tavaline rootsiaegsete talukohtade puhul, et midagi ei leita, ka Rail Balticu arheoloogiauuringu ajal pandi seda tähele.

Juurika talu perenaine oli väga hõivatud ja ütles, et saab meiega suhelda millalgi edaspidi. Raba talu perenaine on leidnud keraamikat. Talu juures on mõni väike peenrake, nendest ei leia me midagi. Suurem põllulapp on värskest kultiveeritud ja seetõttu pole seal võimalik otsida. Üldpilt on Kruusiauguga sama, pinnas on heledapoolne.

Aranküla kalmistu

Uuritava ala kaguservas paiknevat Aranküla kalmistut on arheoloogiliselt uuritud tee-ehituse käigus ja leitud, et tegemist on varauusaegse külakalmistuga (vt Lisa 1). Alale on maetud ka Teise maailmasõja aegseid sõdureid. Sellest on piirkonnas säilinud ka mälestusi, mida on võimalik lähemalt kuulata helisalvestistelt.

Aranküla kalmistule on tõenäoliselt lokaliseeritav Jüri Aaroni pärimustekst Kalmumäest (vt Lisa 1).

Järve ase

Käime ka märgala keskel vana järveaseme juures. Kuskilt järve kaldalt leiti keskmise rauaaja savinõu. Midagi arheoloogiliselt tähelepanuväärset me ei märka, järve asemele on turbakaevanduse ettevalmistamise käigus kaevatud veehoidla.

Järve piirkonnast leitud savinõud käisime ka Mahtra Talurahvamuuseumis uurimas. Nõu on suhteliselt kehvas seisus, ilma servata.

Puisniit rabasaarel

Suurest Hiiemäest loodes asub seni teadmata nimega võrdlemisi suur rabasaar, kus kasvavad suured puud ja üldine maastikupilt annavad aimu, et tegemist on vana puisniiduga. Samas leidsime mäelt ka ühe põllukivihunniku, mis võib olla ka heinamaalt korjatud kivide hunnik.

Uuringuala lääneserv

Midagi arheoloogiliselt märkimisväärt sel korral sellel alal (põllud, looduslik vall/paesed neemikud soo servas) näha ei olnud. Olemas on nõukogudeaegsetel kaartidel tähistatud kiviaed, Kõrgemäe ja Tuisu talukoht hoonevaremetega, vana õunapuu, suur kivi. Paeneemikute alal on tihe võsa, paeaugud. Keset põldu paiknev vanadel kaartidel mainitud Kõrgemäe kuusik on sile madal maa, servas kivihunnikud maaparandusest.

Uuritud piirkonna ajaloolis-kultuurilise väärtusega maastikuobjektid

Uuritud piirkond koosneb märgalast (kõrgeraba, rabasaared, sood) ja selle servas paiknevatest heinamaadest, põldudest, asustusest. Üldpildis on tegemist kultuurmaastiku perifeeriaga, kus seni kultuurimälestisi kaitse alla pole võetud (välja arvatud ala servas üks lohukivi), ja ka liminaalse alaga, sest rabas kohtuvad kolme mõisa ja kuue asustusüksuse (Hagudi alevik, Hagudi küla, Aranküla, Alu-Metsküla, Mõisaaseme ja Kuku küla) piirid. Kõrgeraba servast on varasemal ajal ümbruse külad ja 20. sajandi algul ka Hagudi mõis turvast kaevandanud, millest on kõikjal maastikul ka jäljed näha. Raba läbisid taliteed, aga ka laudtee, mida mööda liiguti üle raba ka suvisel ajal. Kõrgeraba on nõukogude ajal kraavitud trubakaevanduse ettevalmistamiseks, rabasse rajati siis ka kandilise kujuga veehoidlad, üks neist vana rabajärve kohale.

Olulisemad ajaloolise ja kultuurilise väärtusega maastikuobjektid paiknevad raba servades ja ka märgaalalt väljas pool, uuritud alal 500 m raadiuses turbamaardla servast. See piirkond on ühtlasi nõukogudeaegse maaparanduse tagajärjel suurest muutunud: kadunud on vanad kiviaiad, paljud puisniiduilmelised heinamaad on lagedad, piirkond on oluliselt kuivem suurte kraavide tõttu jne. Ühtlasi on toimunud 1930ndate aastatega võrreldes kõikjal Eestis tüüpiline üldine metsastumine.

Järgnevalt annan ülevaate olulisematest Hagudi raba piirkonnas kaardistatud kultuuriväärtusega maastikuobjektidest.

Hiiemägi/Hiiumägi/Hiievõhmamägi ja Hiie/Hiiu-nimelised kohad

Uuritud piirkonna üks tähelepanuväärsemaid alasid paikneb Hagudi raba kagu- ja lõunaosas, kus asub mitu Hiie- ja Hiiu-nimelist maastikuobjekti: Hiiemägi (ka Hiiumägi, Hiievõhmamägi), Hiiemäe soo, Hiiemäe heinamaa, Hiiemäe raba (ka Hiiumäe raba), Hiiu soo (ka Hiiu soo heinamaa), Hiiu kraav. Ühtlasi on kolme tänapäevase küla alal paiknev suur Hiiemägi/Hiiumägi/Hiievõhmamägi tähistatud 1709. aastast pärineval Hagudi mõisa kaardil, mis on küllaltki haruldane.

Nõukogudeaegsetel kaartidel on Hiiemäe järgi nimetud ka kogu Hagudi raba. Kui loodust ja pärimuspaiku hästi tundev Aranküla Reinumardi talu väimees Aat Sarv arvas, et tegemist on nõukogudeaegsete topograafide veaga, kes on Hiiemäe nime kandnud kogu rabale, siis vähemasti Hiiu soo poolset serva on nimetatud ka 19. sajandil Hiiemäe rabaks. Sellest annab tunnistust kaart aastat 1872 (vt Lisa 1).

Heino Toomtalude hiietemaatilisi tekste analüüsides paistab, et kord on ta pidanud Aranküla Reinumardi talu Hiiemäe Alu-Metsküla Vanakõrtsu ja Raadiku talu ühisest Hiiemäest erinevaks kohaks, teisel aga nimetab kolme talu järgi kolme erinevat küngast, kus ta ise on näinud kivilahmakaid. Tõepoolest on suuri kive nii suurel Hiiemäel kui ka näiteks Taga-Kangro heinamaamäel, kuid konkreetselt saab lokaliseerida üksnes tema teadet sellest, et Vanakõrtsu talu peremees Johannes Soosalu on kõnelenud „ohvrikivi mürakast“ Hiiemäe seljandikul sarapikus. Väga tõenäoliselt on mõeldud just ajaloolisel Vanakõrtsu talu maal paiknevat piirkonna kõige suuremat kivi, mille Andres Tvaoriga ka raiesmikul lihtsasti üles leidsime.

Hiiemäe lõunaküljel on Reinumardi talu peremehe Olev Sepa teada Rootsi kuninga kivi, kus Rootsi kuningas istus. See teadmine sobib 1928. aasta kohanimekartoteegi teatega Reinumardi maal Hiiemäel/Hiiumäel paiknevast suurest kivist, mille alla maetud sõjas langenud Rootsi kuninga poeg.

Olenemata sellest, kas ja kui täpselt on erinevad pärimustekstid Hiiemäel ja ümbruses lokaliseeritavad, on kohanimed piirkonnas vanade kaartide alusel täpselt teada ja nii saab kindlasti öelda, et Hagudi raba lõunapoolne osa on väga rikas hiie- ja hiiutoponüümika poolest ja on ses plaanis esinduslik ka kogu Eesti kontekstis.

Ühtlasi on oluline, et siin mitmes paralleeltoponüümis esinev hiiu-osa viitab hiie ja hiiu fenomenide sügavamale ühendusele ja ühtsusele meie maastikul ja kultuuris. Ohvrikiviteate kirjeldus esivanematele ohverdamisest on üsna selgelt rahvusromantiline. Samas just hiie- ja hiiutoponüümika viitavad koha erilisusele, tähtsusele ja tähenduslikkusele, mida on võimalik tundma õppida ka laiema eesti hiie- ja hiiupärimuse taustal.

2017. aastal inventeerisin Hiiemäe Muinsuskaitseameti ajaloolise Harjumaa looduslike pühapaikade inventuuri käigus (vt Lisa 1). Võrreldes selleaegse seisuga on tänaseks nii Hiiemäe ajaloolise Vanakõrtsu talu osa kui ka lõunapoolne Metsa kinnistu osa lagedaks raiutud. Säilinud on mets Hiiemäe ajaloolisel Juurika, Taga-Rehe ja Taga-Kangro talu maal. Looduses on ühtlasi kergelt tunda kunagised Hiiemäel asunud heinamaad ja põllulapid. Säilinud on palju ilusaid suuri haabasid, tammesid, kaskesid, kuuskesid. Kogu mägi koos säilinud looduse ja lähema ümbrusega väärib kindlasti riikliku kaitset, mille kehtestamine on aga paraku Eestis väga aeglane. Seega on Hiiemäe kaitsmine kohaliku maastikukaitseala piires ülioluline.

Rabasaared ja mäed (puisniidud, heinamaad, põllud)

Märkimisväärsed on ka Hagudi rabas ja raba servas paiknevad rabasaared ja mäed, mille nimed on erinevates allikates mainitud: Sopi mägi (ka Jaagumägi), Kullimägi, Ülesoomägi, Ussimägi, Naerimägi, Kalmumägi, Hõbedamägi (ka Väike aru, Väike Arumägi), Pika heinamaa mägi, Hõbedemägi, Kuusiku mägi, Põlendiku mägi, Maarumägi, Koogimägi.

Paari märgalal paikneva mäe nime pole praegu läbi töötatud allikate alusel teada: Alu-Metsküla pool servas Matsimetsa Vahastu metskonna 268. kinnistul asub kena puisniiduga rabasaar ja Arankülas praegusel Metsa kinnistul vanal Taga-Kangro talu heinamaal suurte kividega heinamaamägi.

Sopimäge ehk Jaagumäge, Kullimäge, Ülesoomäge, Ussimäge, Naerimäge ja Kalmumäge ja seni nimetuid heinamaamägesid märgalal kirjeldasin eelpool.

Hõbeda- ja Hõbede toponüümid raba põhjaservas on huvitavad. Esialgu oli arhiiviallikate alusel selgelt teada idapoolne Hõbedemägi ja jäi arusaamatuks, miks EKI kohanimekartoteegis räägitakse Näägu talu maal paiknevast Hõbedamäest. Pärast intervjuusid Näägu talu perenaise Maie Sepperi ja lähedalt Mõisaasemelt pärit Jüri Jõuluga sai selgeks, et varasemates allikates Väikese aruna ehk Väikese Arumäena kirjas olev Näägu talu maal raba ääres paiknev mägi on teada kui Hõbeda mägi. Seega on Hagudi raba põhjaservas kaks Hõbeda mäge. See kõlab kokku Jüri Aaroni ussikuningalooga, kus ussikuningas annab kütile tänutäheks suure hulga hõbedat, mis asub sündmuskohas raba servas. Võimalik, et kunagi on piirkonna elanike hulgas

sedalaadi motiivid raba serva peidetud või raba servast leitud hõbedast laiemalt tuntud olnud ja selle taga võib olla nii reaalne kogemus peidetud aarde leidmisest kui ka pärimuses tuntud motiivid unenäos juhatatud varandusest või ussikuninga tänutäheks antud kingitusest. Seejuures on läänepoolne Näägu talu Hõbeda mägi suurem ja seal kasvavad Jüri Jõulu teada ka praegu tammed.

Pika heinamaa mägi on kerge kõrgendik raba põhjaosas Pika heinamaa piirkonnas. 1959. aasta aerofotolt on näha, et Pika heinamaa mägi on üsna puisniiduilmeline, 1968. aastaks on mäest juba maaparandus üle käinud, tänaseks ilmestavad kohta juba taas üksikud puud.

Kuusikumägi ja Põlendiku mägi paiknevad uuringuala põhjaääres Väikeraba ehk Koigi raba lõunaservas ja on ajaloolised heinamaamäed, tänaseks metsa kasvanud.

Maarumäe ja Koogimäe toponüümid kogusin Jüri Jõulult. Maarumägi asub Hagudi raba loodeservas ja on kunagine Mõisaaseme küla Jaaneri talu heinamaamägi. Matsu talu maal Koogimäel kasvasid Jüri Jõulu mälestuste järgi kunagi suured kuused, nüüdki on Koogimägi metsatukas.

Arud (puisniidud Hagudi raba põhjaservas)

Üks Hagudi raba piirkonna väärtuslikest maastikest on kindlasti raba põhjaservas paiknev Arude piirkond. Seal on ajalooliselt enne maaparandust asunud rida puisniiduilmelisi heinamaid, mida on kutsutud Arudeks ja mille puistust on osa säilinud ja säilitatud tänaseni. Piirkonda kuuluvad Suur heinamaa, Suur aru ehk Suurearu heinamaa koos Suurearu tammikuga, Väike aru ehk Väike Arumägi ehk Hõbeda mägi, Aru tammed Aru talu juures ja Tagaaru. On võimalik, et Matsu talu (kohalik rahvas ütleb Matsu, mitte Matsi) kaardil aastast 1873 (vt Lisa 1) on tähistatud veel üks aru – Kuku aru, kuigi see võib tähendada ka Kuku küla Aru talu, kuigi siis oleks see vast talunimi kirjutatud ka suure tähega. Igaljuhul on piirkond rikas arude ehk kuivade või parajalt niiskete mineraalmullal rohumaade¹⁹ poolest.

Selle piirkonna suurte tammede ja puisniiduilmeliste alade kohta kogusin mitmest perest praeguse aja elanike mälestusi, muuhulgas ka sellest, kuidas siin tammesid on hoitud ja kuidas tammesid praegu väärtustatakse. Näiteks Mart Koldits tajub Aru talu lähedal asuvaid ringis paiknevaid tammesid kui hiiekohta. Maie Sepperi jaoks on Suurearu tammik rahustava ja tervendava olemusega, seda teadis juba ta vanaema. Ta mäletab selles kohas rikkalikku taimestikku, muuhulgas orhideesid. Aivi ja Mait Koldits rääkisid, et Ago Koldits (Aivi abikaasa ja Maidu isa) armastas tammesid. Ta istutas tammesid (näiteks oma esivanemate talu lähedale Kõnnu raba Jüri mäele) ja sõna otseses mõttes päästis tammesid: pärast sõda oli piirkonnas lastud tammesid maha võtta ühel endisel NKVD töötajal, kellelt Ago Koldits tammesid vabaks ostis – iga kord, kui saag käima tõmmati, läks Ago Koldits ja maksis saagijale, et see puu rahule jäta. Tõepoolest on tänaseni piirkonnas säilinud märkimisväärselt palju tammesid. See näitab, kuidas nõukogude aja kontekstis oskasid ja julgesid mõned maaelanikud oma kodumaastikku hoida ja kaitsta. Ago Kolditsa initsiatiivil võeti kaitse alla ka Matsi-Kärneri tammik, millest kirjutan edaspidi.

Aru piirkonna tammed on tähtsad ja tähenduslikud ka praeguste Hagudi elanike jaoks. Härma peres kuulsin, kuidas perenaine Liina Härma käib tammede juures end tervendamas. Peremees

¹⁹ Eesti keele sõnaraamat. <https://arhiiv.eki.ee/dict/eks/index.cgi?Q=aruheinamaa>

Tarmo Härma rõhutas, et tammed on tänapäeval tähtsad just naiste jaoks. Välitöödel nägin tammede juures kulgemas üht naist koeraga. Igaljuhul on tegemist looduslikult kui ka kultuuriliselt väärtusliku maastikuga, mida oleks vaja kaitsta ka tänapäeval. Selleks sobib kohalik maastikukaitseala väga hästi.

Toponüümika

Üheks uuringu tulemuseks on see, et kaardistatud on ka lihtsalt toponüüme, kuivõrd iga vana kohanimi kannab endas ajaloolist ja kultuurilist väärtust ja tähendusi.

Kuivõrd tegemist on Hagudi raba ja ümbruskonnaga, siis kaardistasin terve rea märgalanimesid, lisaks eeltoodutele Kõrgeraba ehk Kõrge raba ehk Kõrgemäe raba, Ringismaa raba, Must mägi ehk Mustamäe raba, Väike raba ehk Veike raba, Jaaneri soo.

Kõrgerabaks on vanade kaartide järgi kutsutud ja kutsutakse ka tänapäeval Hagudi raba kõrgemat osa, kuhu on planeeritud turbakaevandust. Kõrgeraba osaks on Must mägi ehk Mustamäe raba ja Ringismaa raba, tähistatud kõrgeraba lõunaosas. Hiimäe raba ehk Hiiumäe raba tundub olevat kahel pool rabajärvest lõunasse voolavat Hiiu kraavi eraldi ala, mis eristub kõrgerabast lõuna suunas ulatuva sopina. Seejuures on Hiiu kraavi täpsem lokaliseerimine mõnevõrra keeruline, kuivõrd EKI kohanimetikartoteegi teated kõnelevad nii rabajärvest Alu tiiki voolavast kraavist kui ka Raba ja Juurika maal asuva Hiimäe kõrvalt läbi kulgevast kraavist. Igal juhul on selge, et Hiiu kraaviks on nimetatud rabajärvest Alu tiiki voolavat kraavi, sest see on EKI teates täpselt öeldud (vt Lisa 1).

Väike raba ehk lõunaharju keeles Veike raba on tänapäeva kaartidel kirjas kui Koigi raba ja asub uuritud alast loode pool. Jaaneri soo on märg ala Pika heinamaal ajaloolisel Jaaneri talu maal.

Iseäralik on nii Mart Kolditsa kui Mait Kolditsa mainitud kohanimi Kullamäe Kusti. Nii kutsuti üht kihvunnikut Aru talu lähedal, talu hoonetest ca idas-loodes. Koht jäi täpsemalt kaardistamata. Tegemist on Kullamäe-nimelise traktoristi järgi nimetatud maaparanduse käigus kokku lükatud kihvunnikuga.

Kaardistasin ka kolm auku. Krõõda ehk Rõõda auk Hagudi alevikus raudtee ääres, Vainu auk Mõisaaseme külatuumikus ja Hallieide auk Mõisaaseme küla ajaloolisel Nurga talu põllul. Kõik kolm jäävad uuringualalt välja, kuid on märkimisväärsed kohanimed ja pärimuspaigad.

Krõõda auku teadvad mitmed Hagudi vanemad elanikud. Selles kohas raudtee ja maantee vahel oli vesi ja sinna olevat kunagi uppunud Krõõda-nimeline naine. Seal käidi talvel uisutamas, tehti ka uisuvõistlusi ja ehitati jääkarussell. Hilisemal ajal on raudtee ümberehitamisega Krõõda auku pinnast veetud.

Vainu august ja Hallieide august rääkis Jüri Jõulu. Vainu auk asub Mõisaaseme küla tuumikus, külasid ühendava tee ja Mõisaaseme külatänav ristmikul. Selles kohas oli alati porine loik, millest oli keeruline ka hobusega läbi sõita ja kus Jüri Jõulu mälestuste järgi nähtud valguseid ja kus käinud vaimud tantsimas. Hallieide auk on karstiauk, kuhu olevat kunagi ammu vana inimene kukkunud ja hukkunud.

Uuringualt napilt väljas Koigi ja Mõisaaseme küla vahel paikneb ka Hiiealune, millest on olemas ka varasemaid teateid ja mida kirjeldasid Maie Sepper ja Jüri jõulu väga ilusa kohana, millest pole tänaseks eriti midagi säilinud.

Kaardistasin ka sellised kohanimed nagu Kõrgemaa kuusik, Kadri aed, Ärja sõerd, Nõmm, Öökoppel. Kõrgemaa kuusik on Alu-Metskülas Kõrgema kinnistul paiknev metsatukk, mille külje alla paikneb 1869. aasta kaardi järgi Kadri aia nimeline koht (vt Lisa 1). Ärja sõerd Mõisakülas on tõenäoliselt nime saanud Härja-nimelise perekonna järgi (Erg ehk Härg). Nõmm on vanadel kaartidel paljude Hagudi küla talude karjamaa nimi. Selles kohas paikneb praegu mets ja seda kutsutakse Kolmnurgaks, sest see paikneb teede kolmnurgas Hagudi küla Aranküla poolses servas. Sellele alale olevat Rummu Jüri oma varanduse peitnud. Öökoppel on Aranküla Reinumardi pere mälestuste järgi nõukogudeaegne karjakoppel Hiiemäe lähedal.

Kivid, kiviaiad ja kivihunnikud

Kultuuriväärtuse poolest märkimisväärsed on piirkonnas järgmised kivid: ohvikivi, Hagudi ja Alu-Rapla mõisa piirikivi ja Rootsi kuninga(poja) kivi Hiiemäel, lohukivi ja ohvikivi ehk Mustlase kivi uuringuala põhjaservas, Kruusiaugu talu pühad kivid.

Hiiemäe ohvikivipärimus, nagu juba eespool öeldud, on rahvusromantiline, kuid arvestades seda, et info pärineb Vanakõrtsu talu peremehelt, kelle järgi on Heino Toomtalude seda kivi nimetanud „kivimürakaks“ ja et leidsime Hiiemäe suurima kivi just Vanakõrtsu maalt Hiiemäe nõlvalt, siis on väga tõenäoline, et sel kivil on olnud Hiiemäega koos pärimuslik tähendus, mis on hilisemal ajal väljendunud rahvusromantiliselt. Toomtalude mainitud „kivilahmakad“ kolmel erineval Hiiemäel raba servas on maastikul mitmel pool leitavad, näiteks Taga-Kangro väikesel heinamaamäel, kuid Toomtalude tekstid on väga üldised ja omavahel vastuolus ja põhiline, mis nende kohta saab öelda, on see, et neis leidub kajastus Hagudi raba lõunaosas paiknevast rikkalikust hiieponnukast. Samas veidi fantaasial lennata lastes ja vabamalt loodust tajudes võib raba lõunaosa saari ja sealseid kive tajuda üldiselt pühade, tähenduslike ja erilistena.

Juba 1709. aastast pärineval Hagudi mõisa kaardil on tähistatud Hiiemäel Hagudi ja Alu-Rapla mõisa vaheline piirinurk, mille kuju ja asukoht on siiani püsinud samal kohal. Maastikul on ses kohas leitav madal piirikivi piiritähise ja numbriga „5“. Panen siia kirja, muu teksti sisse veidi ära peites, neile, kel on olnud rohkem huvi seda aruannet lugeda, et minu tunnetuses on selles kohas olles võimalik tajuda looduse ja Hiie- ja Hiiemäe heledat kumavat pühadust, mis paistab kõigi inimtekkeliste kihtide alt ja on avatud kõigile tundmiseks ja unikaalseks interpreteerimiseks läbi aegade. Piirikivi selles kohas joonistab välja inimkultuuri ajalikkuse ja muutlikkuse ja mägi avab looduse ja Püha püsivuse ja universaalsuse. Vahel uurijad poetavad oma tekstidesse selliseid palasid. Vaatame, kas keegi märkab :) Minu jaoks on see koht ja see uuring oluline seetõttu, et see on mu viimane erialane töö sellisel kujul.

Rootsi kuninga ja kuningapoja motiivid lokaliseeruvad Reinumardi talule kuulunud väikesele osale Hiiemäe lõunaservast, kus Olev Sepp meile matka käigus kivi ka näitas.

Piirkonna kiviaiad on paraku enamjaolt hävinud. Sellest annavad tunnistust ka nõukogude aegsed aerofotod. Arheoloogilise seire käigus siiski kaardistasime mõned perifeersemaid kiviaiajupid, millel on mõningane kultuuriväärtus.

Ajaloolise ja kultuurilise väärtusega on ka piirkonna põllukivihunnikud, mille arheoloogilise seire käigus leidsime. Nende täpsem dateerimine on võimalik arheoloogiliste kaevamiste järel.

Uuringuala piiril paikneb üks kultuurimälestisena kaitse all olev lohukivi (registri number 12175), mis annab tunnistust, et selles piirkonnas on inimesed kohal olnud ca alates nooremast pronksiajast või eelrooma rauaajast ehk ca ajast alates 1000 e Kr. Lähedal Matsi-Kärneri tammikus asub ka ohvrikivina kaitse alla võetud Mustlasekivi, millest on siin juttu edaspidi.

Turbavõtukohad, vana turbatööstus

Ajaloolise ja kultuurilise väärtusega on ka Hagudi raba kui vana turbavõtu koht, millest annavad tunnistust turbaaugud mitmel pool raba servas. Turbaküünid on tänaseks juba kadunud, küll aga on intervjueritute sõnul maastikul äratuntavad mõned turbaaunad.

Kogusin aga mitme kohaliku elaniku mälestusi sellest, kuidas siin turvast on kaevatud, kuni 1980ndate aastateni välja.

Hagudi turbatööstusest²⁰ annavad tunnistust vana turbaveoraudtee tamm ja turbatööstuse hoone, mille omanik Kulmo Liiv on on leidnud hoone sisemisest auru jõulu töötanud turbapressi metallosi ja ka vanu turbapätse. Matka ajal tutvustas Kulmo Liiv meile hoonet ja näitaks ka üht turbapätsi. Külas on teada ka, et säilinud on turbaveovagonette, mida plaanitakse restaureerida.

Vanad teed

Hagudi rabas kulgesid kunagi taliteed, millest üks ühendas Hagudi turbatööstuse raudtee juures asuvat turbakaevanduse ala ja Alu-Metsküla Kõrgemäe talu. See tee on nähtav ka 1959. aasta aerofotol. Jüri Jõulu mälestuste järgi kulges seda trajektoori mööda 1950ndatel ka laudtee, mida mööda sõideti jalgratastega.

Maie Sepper mäletab lapsepõlvest, et Aru talu juurest tulid kaevamisel maa seest välja tammepakud, mis olid tõenäoliselt osa kunagisest märgalal kulgenud pakkteest.

Maie Sepper ja Jüri Jõulu kõnelesid ka raba põhjaküljel kulgenud teerajast, mida mööda käisid muuhulgas Mõisaaseme küla lapsed koolis. Teel asus ka Jaaneri soo ja tee on näha ka nõukogudeaegsel kaardil.

Romade kohad

Huvitav on see, et kahe paiga puhul on kõneldud mustlastest ehk romadest. Uuringualalt küll napilt väljas, kuid ajaloolise ja kultuurilise väärtusega on Näägu talu karjamaal paiknev ohvrikivina riikliku kaitse alla võetud (registri number 12178) suurem kivi, mis on Maie Sepperi kinnitusel sama kivi, millest EKI kohanimekartoteegi teate järgi on kõneldud kui Mustlase kivist. Mustlased jooksnud kolm korda ümber selle kivi, kui nad paari pandi.

²⁰ Vt näiteks: Hannes Vinnal 2022. Hagudi. Käsikiri autori valdustes. Lk 8, 37; Leonhard von Krusenstjern. Erinnerungen. Aalen, 1979.

2025. aasta kevadel kõneles Jüri Jõulu väga ilmekalt sellest, kuidas vanadel kaartidelgi tähistatud Jaanimardi Aavikus vesisel puisniidul asus mustlaste laager, milles suurte puude vahel põlenud lõkketuled paistsid Jüri Jõulu koduaknasse Mõisaaseme külas ja kus ta lapsena nägi mustlaste saunasemeid ehk lõkkeplatse koos kivihunnikutega, mille kivid aeti lõkkes kuumaks ja millele visati telksaunades leili. Eesti romade uurija Anette Ross rääkis mulle, et sedalaadi saunasid on ka pildistatud, näiteks Jüri kihelkonnas Lehmja tammikus²¹. Seega selgub, et tänapäeval Eesti hästi tuntud indiaanikultuuridest pärit nn higitelgid või higistamistelgid on siin olemas olnud palju varem ja samas üsna hiljutigi, kui arvestada, et Jüri Jõulu mälestus on 1950ndatest aastatest.

Lennuki auk

Intervjuusid alustades kõneldi mulle kohe mitmel pool „legendi“ lennukist, mis olevat kukkunud Hagudi rabasse. Nii mõnigi kahtles selles, kas „legend“ vastab tõele. Siis aga jõudsin intervjuudega meesteni (Olev Sepp, Rein Palts, Jüri Jõulu), kes mäletavad täpselt, kuidas 1961. aasta jaanuaris Kuusikul baseerunud Nõukogude lennuk Nõmme suunast Hagudi rabasse kukkus. Mehed kirjeldasid mulle ilmekalt ja täpselt, kes kus sellel ajal oli, kui kuulda oli kõige pealt plahvatust õhus ja seejärel lennuki kukkumist rabasse. Kes oli koolipingis, kes sõi parasjagu pannkooki, igaljuhul jooksid Hagudi poisikesed kõik kohe rabasse lennukit otsima ja pikka aega keegi koolis polevat käinud.

Lennukit ja lendurit saabusid otsima sõjaväelased, kes viibisid piirkonnas pikalt, sest soovisid rabast kätte saada salajasi seadmeid kandnud lennuki. Lendur leiti kohe, ta oli kukkunud rabapinnasesse ja viidi ruttu ära. Lennukit proovita aga pikka aega kätte saada, kui lennuki kukkumisest pinnasse tekkinud auk täitus veega. Seejärel kaevati august kraav rabajärve, kuid siiski lennukit kätte ei saadud, vaid mootor olevat välja võetud. Siis visanud sõjaväelased lennuki auku kaks pommi, et salajased seadmed hävitada.

Kuivõrd paljude jaoks oli lugu lennuki kukkumisest legend ja tegemist on ajalooliselt olulise paigaga, püüdsin kohta intervjuude käigus kogutud kirjelduste alusel üles leida. Vaaasin ortofotosid ja kohe nägingi, et 1968. fotol on 1959. aasta fotoga võrreldes rabajärvest ida pool rabas vallidega ümmargune auk ja sellest järve kaevatud kraav. Seejärel avastin tänapäevase ortofoto ja sellelgi nägin vallidega ümarat auku ja kraavi. Enamikule kogukonnas oli see koht uus ja seni tundmata. Matka ajal ütles Kulmo Liiv, et tema teadis seda kohta maamõõtjana küll ja oli seal ka käinud. Kui matka käigus lennuki auku jõudsime, siis leidsid matkalised kohe ümbrusest väikeseid lennukitükke, millest osa ilmusid päevavalgele ka metallidetektorit kasutades.

Pärast lennuki kukkumist kogus kohalik rahvas ümbruskonnast nii metalli kui ka langevarijutekstiili. Poisikestel oli huvitav lennukiosi otsida ja kohalikud naised saanud langevarjuriidest teha pearätikuid.

²¹ Gustav Vilbaste. Mustlassaun Lehmja tammikus. Jüri khk. ERM Fk 1523:1275 <https://www.muis.ee/museaalview/758361>; Gustav Vilbaste. Mustlaste köök Lehmja tammikus 1939. Lehmja as, Jüri khk. ERM Fk 1394:586 <https://www.muis.ee/museaalview/744054>; Teist fotot kommenteeris Anette Ross nii: „Teise pildi juures on siis kirjelduseks "köök", aga tegemist tundub olevat siiski saunaga.“

Rabas lennuki augus kohal olles tajusime, et tegemist on nii mäletamist kui ka mälestamist vääriiva kohaga, sest selles kohas hukkus inimene. Olev Sepp mäletab, et ta nägi rabast välja kaevatud lendurit, kes olnud väikest kasvu mees.

Arupoolt Nõmm ehk Matsi mets ehk Matsi-Kärneri tammik

Huvitav on Matsi-Kärneri tammiku lugu, mis vääriks eraldi pikemat *case study* laadis kirjeldust. Lühidalt öeldes on Matsi-Kärneri tammikut hilisemal ajal tajutud väärtusliku maastikuna, sest see oli looduskaitse all. Kuivõrd Matsi-Kärneri tammiku lähedal elektriliini all asub lohukivi ja teisel pool liini Näägu karjamaal ohvrikivina kaitse alla võetud Mustlasekivi, siis kaitsealuste kivide ja looduskaitse koosmõjul hakati kohta tajuma ka pühakohana ja esitati see muuhulgas hindamiseks Muinsuskaitseameti looduslike pühapaikade eksperdinõukogule, mille liige mina sellal veel olin. Mu kolleeg Mari-Ann Rimmel interpreteeris Hagudi raba nõukogudeaegsete kaartide Hiimäe-nime, mõisapiiride, Maaraja talu, kolme kihelkonna piiripunkti, rabadevahelisuse ja veelahkmeala alusel pühakohana. Olin sunnitud sellele omapoolset vastama, sest ei leidnud arhiividest 2017. aasta inventuuri ajal midagi, mis viitaks looduslikule pühakohale selle kitsamas, inventuuri aluseks olevas tähenduses. Juhtisin tähelepanu, et hiie- ja hiiutoponüümika kontsentreerub raba lõunaosasse, samuti on lõunaosas vanem Hiimäe raba ülekirjutus, mis on usaldusväärsem kui nõukogudeaegne, mitme mõisa piiripunkt ja eriti kolme kihelkonna piiripunkt jäävad Matsi-Kärneri tammikust liiga kaugele, rabadevahelisus on siin piirkonnas tavaline, nagu ka paiknemine veelahkmealades. Kõik see kokku ei andnud minu hinnangul alust niisuguseks küllaltki meelevaldseks loodusliku pühapaiga konstrueerimiseks. Rõhutasin seejuures, et laiemas mõttes loovad pühakoha inimene ja kogukond siin ja praegu ja kuivõrd looduslike pühapaikade arengukava teisel perioodil pühapaika enam ajaliselt ei määratleta, siis oleks ka Matsi-Kärneri tammikul pühapaiga tunnuseid nagu ka näiteks Haabersti hõberemmelgal, kuivõrd mõlemad kohad on inimestele ja kogukondadele olulised ja koguni pühad. Paraku pole ka ohvrikivi kaitse alla võtmisel midagi kivi pühadusele viitavat kirja pandud. Ainuke rituaalsusele viitav tekst räägib mustlaste kombest käia pulmade ajal kolm korda ümber selle kivi. Samas pole teada, kas mustlased käisid ümber selle konkreetse kivi mingi teadmise alusel, et just see kivi sobib niisuguseks rituaaliks või sobiks selleks ükskõik milline suurem kivi.

Nii jäi tollal üldse selgusetuks, miks niisugust mitu korda lagedaks raiutud metsa üldse looduskaitse all on hoitud, kuni Kaja Lotmat Keskkonnaametist osutas, et koht võeti kaitse alla eesmärgiga „kujundada tammik“. Seega osutasime lihtsalt vajadusele ohvrikivi lähema ümbruse loomuliku loodusliku olemuse säilitamise vajadusele, nagu on üldine printsiip selliste paikade puhul.

Nii arvatigi Matsi-Kärneri tammik looduskaitse alt välja. Samas paikneb see osaliselt käesoleva uuringu alal, mistõttu kandsin selle kohanime uuritavate paikade nimekirja, mille alusel inimestel intervjuude käigus paikade kohta küsisin. Kui jõudsin Jüri Jõulu intervjuuni, siis selgus seniste intervjuude käigus tasakesi juba avalduma hakkav lugu üsna täpselt. Lühidalt kokku võttes võib öelda, et Matsi-Kärneri tammiku loojateks on kohalikud mehed, kes kõrgepingeliini projekteerimise ajal püüdsid hoida Aru talu naabruses Matsi ja Kärneri talude metsi. Esialgu püüti liin ümber projekteerida. Kui see siiski ei aidanud, siis esitati koht Ago Kolditsa eestvõttel looduskaitse alla kui Matsi-Kärneri tammik. Varem oli alal suur kuusik ehk Matsu mets. Selle ala kaitsmise eest seisis nii Ago Koldits kui ka Jüri Jõulu, kes toetas Ago

Kolditsat majandi poolt. Ago Koldits oli poeg Maidule selgitanud, et noored tammed on alale tulnud nii, et pasknäärid on tõrud kohale toonud.

Ajalooliselt Matsi ja Kärneri talu maal paiknenud karjamaad on vanal talukaardil nimetatud Arupoolt nõmm (*Weide Arro poolt nõmm*, vt Lisa 1) ja hiljem Matsu talu järgi Matsu mets.

Talude hooned ja rajatised, inimeste kodud, asustus

Ajaloolise ja kultuurilise väärtusega on ka inimeste kodudes paiknevad talude hooned ja rajatised. Iseäranis tõstaksin esile Kruusiaugu talu, kus on säilinud terviklik talukompleks ja mille õuel asub perekonnale püha kivi. Kruusiaugu perenaine kõneles ka talu maal asunud saunakohtadest. Üks neist, Ähvardi saun ehk Liisasaun asub Kruusiaugu hoonete ligi, hoonetest lõunaedelas sauna ja selles elanud sugulase Liisa järgi nimetatud Liisamaal ja teine, Luige saun, Kruusiaugu hoonetest põhja pool Luige mäel.

Märkimisväärne on ka eelpool kirjeldatud Hagudi mõisa turbatööstuse hoone Nurme asundustalu koosseisus.

Aranküla Pihlakobara talu paikneb vanas Taku kõrtsikohas, kus on kõrtsi ajast on säilinud paekivihoone vare koos hoone all oleva keldriga. Pihlakobara õuel on ka talu paekivikelder ja ait.

Paekivikeldreid näidati mulle ka Hagudi Metsküla Juurika talus ja Kuku Maaraja ehk Härma talus. Paekivist keldrid on säilinud ka Kõrgema talukohas. Paekivihoonetest on märkimisväärne Alu-Metsküla Viita talu sepikoja vare.

Huvitavalt nimetavab Aranküla Reinumardi pererahvas talu vana elamu kohta Vanatalu õueks, kus asuvad vana elamu vundament, ahjuvare ja kaev.

Nii nagu Hagudi Metsküla Kruusiaugu perenaine Ene Kruus leidis, võiks tema naabertalule Juurikale anda kauni kodu tiitli, sest selles talus on uus pererahvas vana aida kenasti korrastanud ja uue elamu ja sauna ehitanud ja talu ümbritsenud uue maja august päevavalgele ilmunud ilusate suurte kividega. Märkimisväärne on ka Maarja metsavahikoha paekivilauta omale elamu rajanud Härma pere, kes on hoonesse kogunud ka vanavara. Uuringualalt väljas pool paikneb Maie Sepperi kenasti renoveeritud Näägu talu elamu koos kaitsealuse Näägu pärna ja perenaise ehitatud kiviaiaga.

Väärtuslik on ka Hagudi raba ümbruses üsna hästi säilinud asustusstruktuur, kus paiknevad talud ja alevik. Seejuures on Hagudi Metsküla näiteks varauusaegsest maastikulisest tervikust, mis on sajandeid püsinud ühes kohas, kus Kruusiaugu pere on oma talus elanud 9 põlve järjest ja kus tänaseks on välja kujunenud hästi toimiv kolme talu kogukond.

Ühiskondlikud hooned

Intervjuudes kõneldi mulle ka Hagudis asuvast Seli-Hagudi koolihoonest, Hagudi raudteejaamast, Kuku külas paiknevast magasiaidast, Aranküla meiereist ehk rahvapäraselt koorejaamast. Kuigi raudteejaam ja magasiait ei paikne uuringualal ja koolimaja pole otseselt rabaga seotud maastikuobjekt, kandsin nad siiski kaardile, kui kohalikele inimestele olulised

kohad. Samuti on kaardil tähistatud paemurruauk koolimaja kõrval, millest kõneles Jüri Jõulu kui ilusast mängukohast lapsepõlves ja kust varuti paekivi koolimaja ehitamiseks.

Raudteejaamast kõneles palju Rein Palts, kelle isa jaamas töötas ja kes ka ise on seega jaamahoones elanud.

Ajaloolis-kultuurilise väärtusega maastikuobjektide kokkuvõtlik üldkirjeldus

Varasemale minevikule viitavad leiukohad, mille kaudu kumab kiviaegsete inimeste tegevus kunagise järve kallastel, kuhu hilisematel aastatuhandetel kujunes raba. Arheoloogilise maastikuseire käigus kaardistatud kivihunnikud kõnelevad sel alal aastasadu toimunud maaharimisest.

Kõige tähtsamateks ajaloolis-kultuurilise väärtusega maastikuobjektideks Hagudi raba piirkonnas on: esiteks Hiimägi ehk Hiiumägi ehk Hiievõhmamägi koos pärimuslike kivide ja ümbruse hiie- ja hiunimeliste paikadega; teiseks puisniiduilmelised kohad rabasaartel ja raba põhjaservas arude piirkonnas; kolmandaks talude hooned ja rajatised piirkonna asustustris, tegemist on ühtlasi ka inimeste kodudega, mis on igasuguse ajaloo ja kultuuri aluseks. Piirkonna ajaloost kõnelevad ka turbatööstuse kohad maastikul ehk mõisaaegne turbatööstuse hoone, raudteetamm, turbaaugud, turbaaunade jäljed; üsna tavapärased on kiviaiad, vanad teekohad.

Vanade pikemate arhiveeritud pärimustekstide osas on olulisemad Nõmm, Ussimägi ja Kalmumägi, ehkki kahe viimase puhul on Jüri Aaroni 1888. aasta tekstide lokaliseerimine nendesse paikadesse mõnevõrra oletuslik, kuid siiski võrdlemisi tõenäoline.

Tänaste inimeste mälestuste järgi teada olevate pärimuspaikadena on lisaks eeltoodutele väärtuslikud muuhulgas ka romade kohad Mustlasekivi ja Jaanimardi Aavik, magasiait, Taku kõrts, Krõõda auk, Vainuauk, Hallieide auk, Hiiealune, Kruusiaugu pühad kivid, Seli-Hagudi koolimaja, Hagudi raudteejaam, lennuki auk, Aranküla meierei ehk koorejaam, Öökoppel.

Oluline on, et uuritud ala on küllaltki rikas erinevate ajalooliste toponüümide poolest, mis on uuringu käigus kaardistud ja väljendavad endas ühtlasi piirkonna lugu. Eelmainitute kõrval on huvitavad näiteks Hõbede ja Hõbedamägi, Kadri aed, Nairimägi, Kullamäe Kusti, Koogimägi.

Riiklikult on seni kaitstud uuritud ala servas üht lohukivi ja selle lähedal Näägu karjamaal ohvrikivina Mustlasekivi. Riikliku kaitse all oli seni ka Matsi-Kärneri tammik, mille kujundemislugu uuringu käigus täpsemalt selgud.

Küsitletute hinnangud maastikuobjektide väärtusele

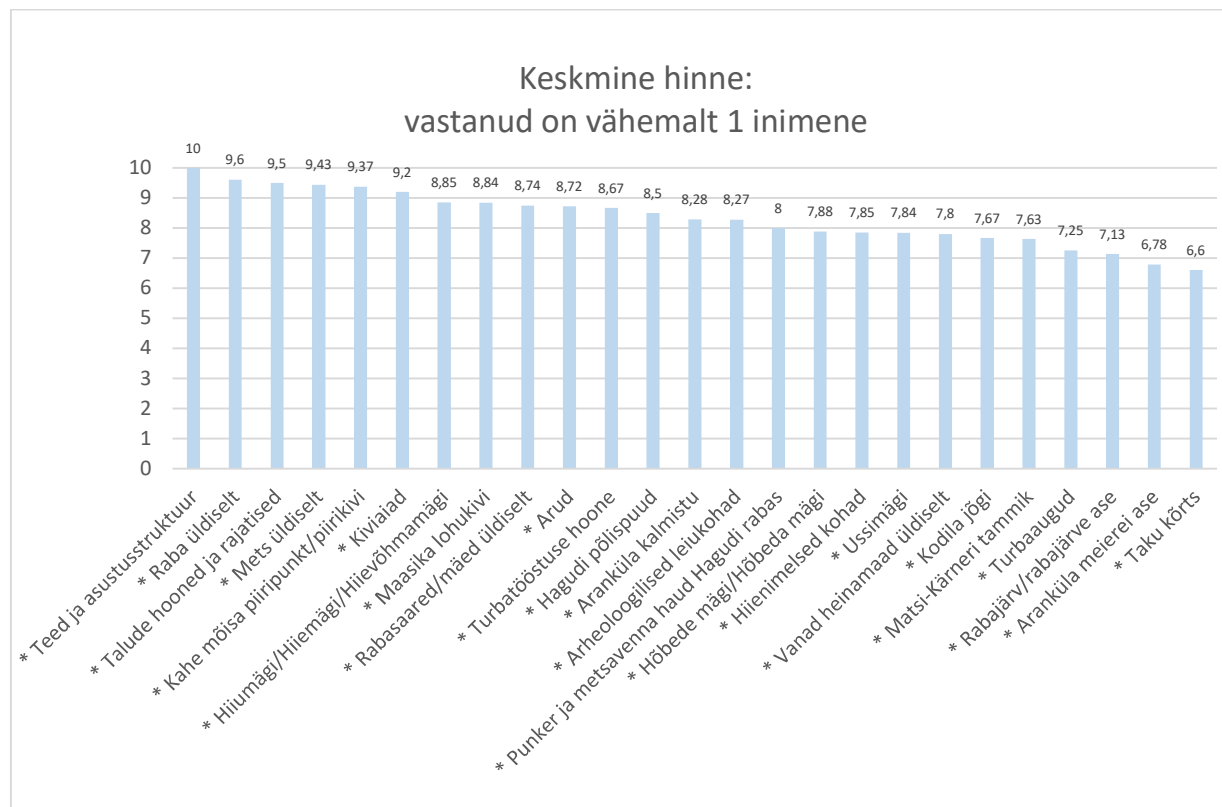
Intervjuude lõpus palusin piirkonna elanikel hinnata maastikuobjektide väärtust 10 palli süsteemis, et uuringu tulemusena oleks võimalik esitada ka arvuliselt mõõdetavaid tulemusi.

Vastavasse nimekirja kandsin arhiivitööde faasis selgunud olulisemad objektid. Intervjuusid läbi viies selgus mõne paiga puhul, et selle kohta ei ole mõtet küsida, kuivõrd seda enam pole (näiteks pärandkultuurikaardil tähistatud Rein Einasto paekivide kollektsioon) või selgus, et kahe koha puhul on tegemist ühega (punaarmeeleaste vennashaud koolimaja taga on Aranküla kalmistu, mis paikneb Hagudi külas asuva vana koolimaja taga).

See, milliste paikade kohta hindeid küsisin, sõltus sellest, kus intervjuud läbi viisin. Polnud mõtet küsida teisel pool raba asuvate kohtade osas, sest inimesed neid üldiselt lihtsalt ei tea. Samas niivõrd oluliste paikade puhul nagu Hiemägi ja hiie- ja hiitoponüümikaga kohad raba lõunaosas ja puisniiduilmelised paigad küsisin hinnanguid kõikjal, ka siis, kui inimesed neid kohti ei teadnud. Sellisel juhul lihtsalt tutvustasin neid kohti ja küsisin seejärel hindeid.

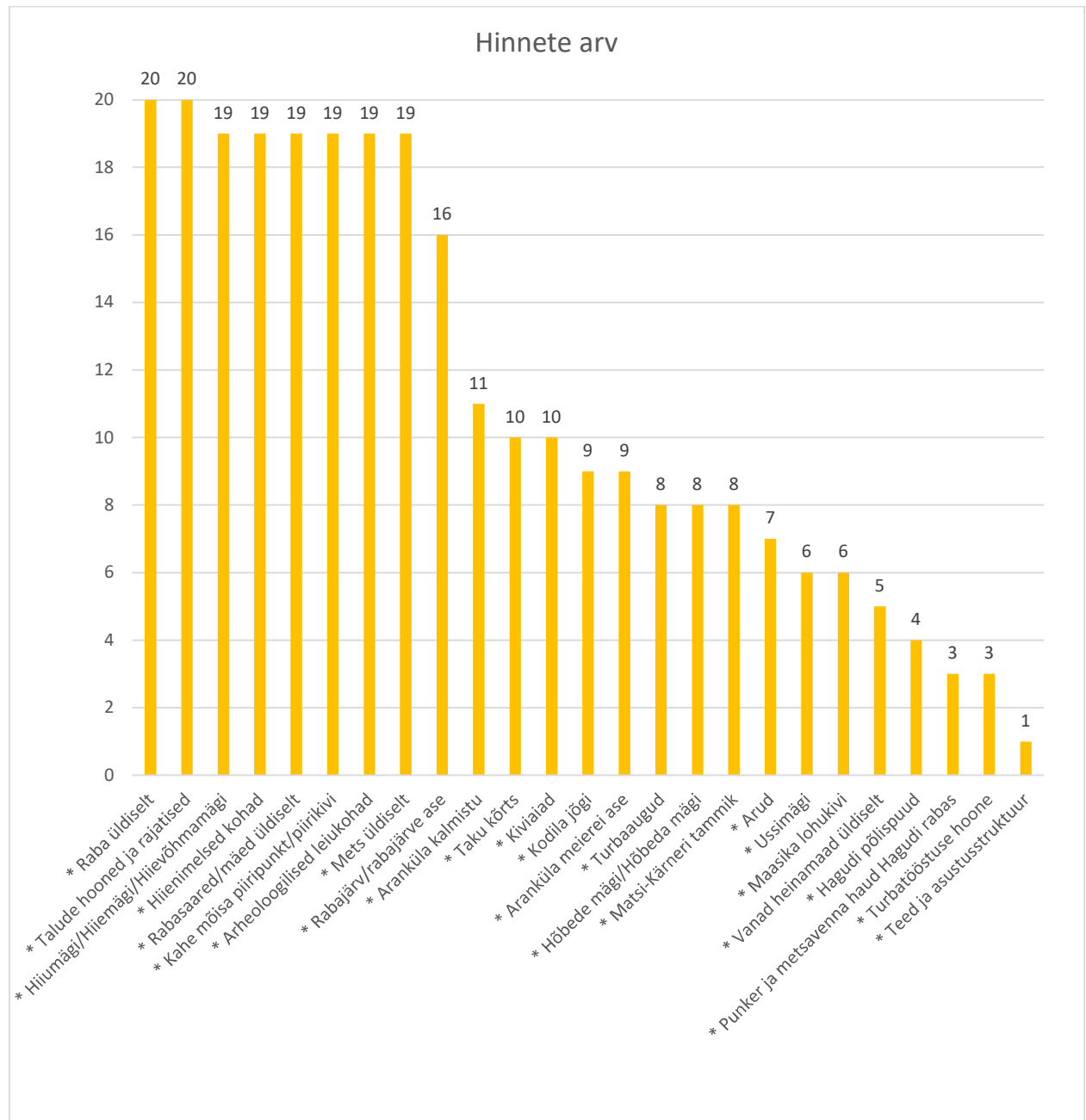
Nii ongi hinnete kogupildi puhul oluline arvestada seda, et tegemist on küsitaja ja küsitletavate ühise loomingu, kus on oluline osa ka küsiteljal, kes otsustab, milliste paikade kohta on mõtet selles kohas sellelt inimeselt küsida. Mõõnan, et niiviisi pole see statistika päris ühtlane, kuid intervjuu kui ühisloomingu räägivad tulemused mõndagi.

Järgnevalt on näha paikadele antud hinded olenemata sellest, mitu hinnet konkreetne koht sai. Siin on näha ka sellised kohad, mille küsitletavad hinnatavate maastikuobjektide nimekirja lisasid, kuivõrd selle küsitluskava osa lõpus palusin neil seda soovi korral teha.

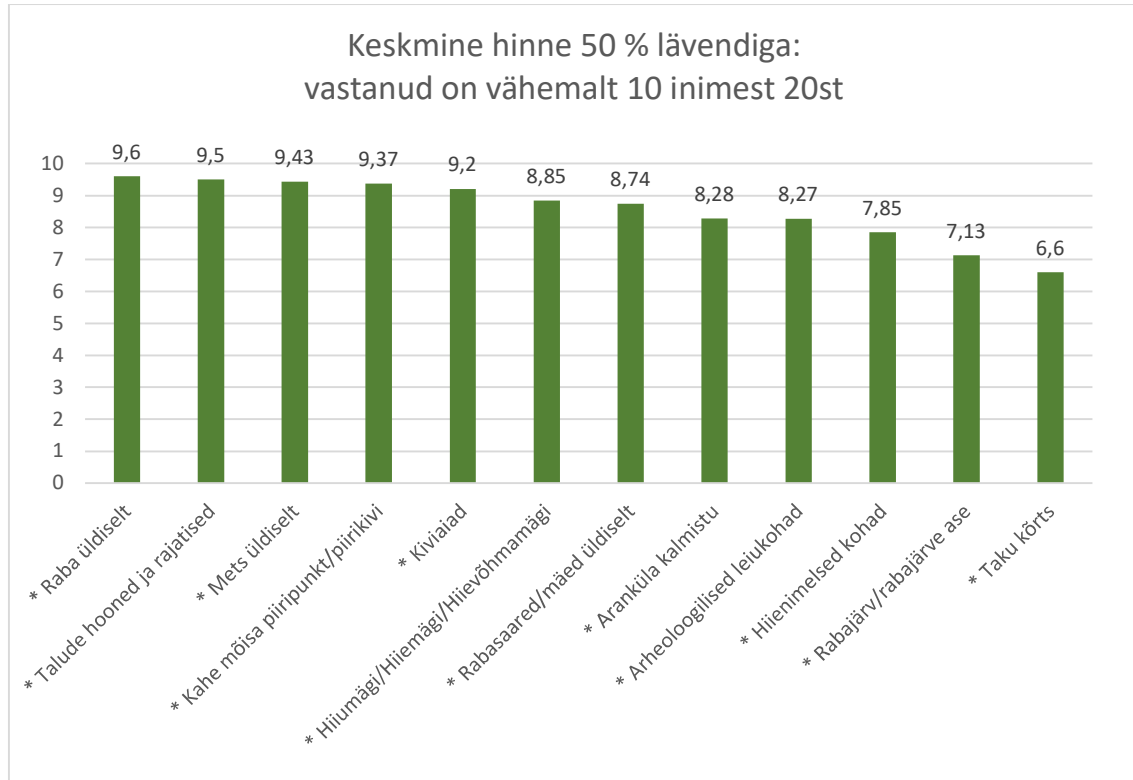
Seega pole see graafik väga esinduslik.

Järgnevalt on näha mitmelt inimeselt sai konkreetne koht hindeid:

Kuivõrd sain vastuseid 20 inimeselt, siis kõik on andnud hinde rabale üldiselt ja talude hoonetele ja rajatistele. Vaid ühe hinde on saanud teed ja asustusstruktuur, kuivõrd seda hindas ainult see inimene, kes selle väärtuslike paikade hulka välja pakkus. Turbatööstuse hoonet on vähe hinnatud nii selle pärast, et seda teatakse vähe kui ka selle pärast, et mina ei osanud seda hinnata, kuivõrd ma ei olnud kohal käinud enne matka. Nimelt hoone omanik Kulmo Liiv tahtis, et teeksime intervjuu Raplas. Punkrit ja metsavenna hauda üldiselt ei teata, nagu ka Hagudi põlispuud, mistõttu jätsin nende kohta ka siin-seal küsimata.

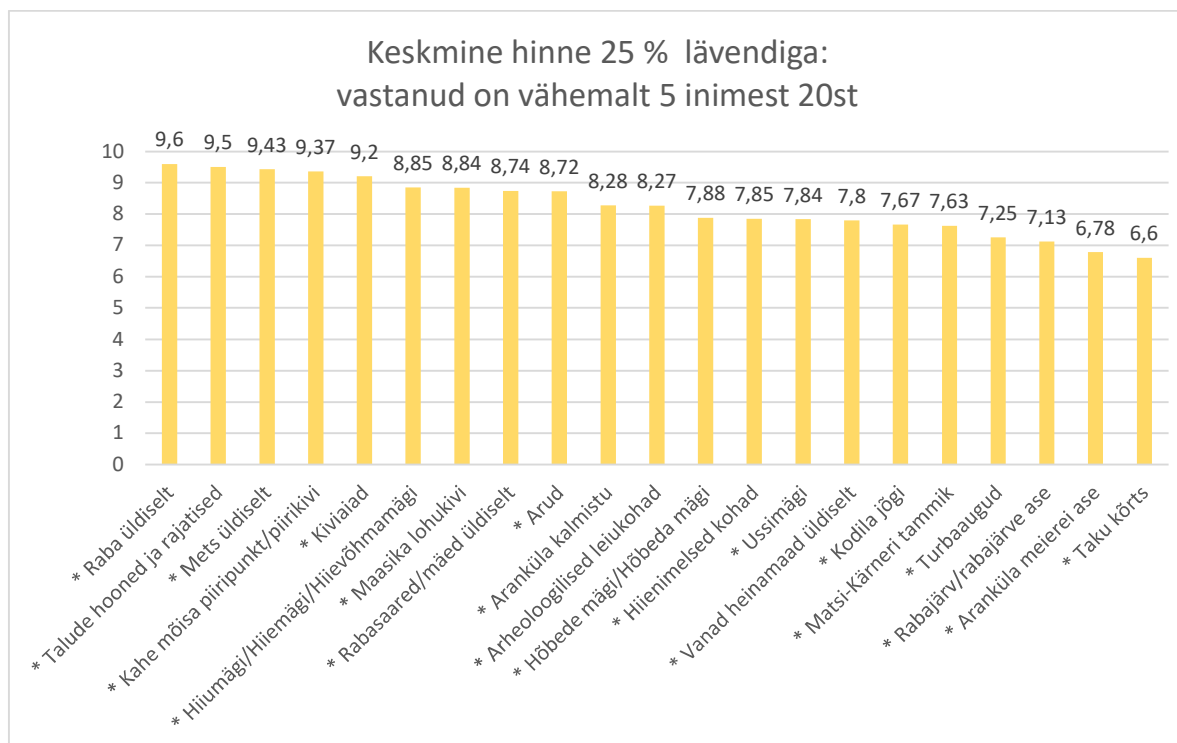
Seega on keskmised hinnad esinduslikumad, kui vaatame neid näiteks 50 % lävendiga, mis tähendab, et kohti on hinnanud 10 või rohkem inimest. Nii paistab pilt järgmine:

Seega on ülal nähtavad kohad küsitletud inimeste jaoks kõige paremini tuntud. Ühtlasi olen mina nende puhul kõige enam vastuseid küsinud ja saanud. Seejuures on märkimisväärne, et tuntakse ja kõrgelt hinnatakse raba ja metsa üldiselt ning inimeste kodusid ehk talude hooneid ja rajatisi, mis näitab selle ala üldist väärtust: mets ja raba ja inimeste kodud metsa ja raba lähedal on kõige tähtsamad ja kõige kõrgemini hinnatavad. Huvitav on kõrgelt hinnatud mõisate piirikivi. Seda tutvustasin inimestele sarnaselt hiiekohtadele ja puisniitudele, kui nad esmalt seda ise ei teadnud.

Tuntud ja kõrgelt hinnatud on ka kiviaiad nii palju kui neid on, rabasaared üldiselt, Aranküla kalmistu ja arheoloogilised leiukohad, mida ka inimestele tutvustasin. Hiietooponüümikat, rabajärve aset ja Taku kõrtsi hinnatakse mõnevõrra madalamalt, kuid siiski suhteliselt kõrgelt.

Kui langetada huvi pärast lävendit 25 %-le, on pilt selline:

Nii lisanduvad kõrgelt ehk keskmiselt üle 8 punktiga hinnatud kohtade hulka arud, mis asuvad ala põhjapoolses servas, mistõttu nende kohta lõuna pool ei küsinud. Sama kehtib Maasika lohukivi kohta.

Piirkonna elanike seisukohad planeeritava turbakaevanduse ja looduskaitseala suhtes

Üheks töö eesmärgiks oli selgitada välja piirkonna elanike seisukohad planeeritava trubakarjääri ja kohaliku maastikukaitseala suhtes.

Küsimusele „Kas pooldate trubakarjääri rajamist uuritavale alale?“ vastasid kõik 21 inimest, kellelt vastuseid sain (üks inimene vastas kirjalikult vaid viimasele küsitluskava osale), eitavalt. Seega on piirkonna elanike seisukoht ses küsimuses absoluutselt ühene ja konsensuslik. Seda kinnitasid ka kõik kollektiivsel intervjuul Hagudi koolimajas osalenud.

Vastust põhjendati näiteks järgmiselt²²:

Kaisa Hritjuk-Sirel, Richard Sirel:

Ei ole vaja seda loodust kogu aeg sonkida ja rikkuda. See mõjutab ka ümbruse elanikke päris otseselt.

Üks kindel põhjus, miks ei, on see, et see keerab kohe põhjavee tuksi. Meil on niikuinii tänu karjäärile vesi hapu. Kui kaevanduse teevad, siis hakkab vald meile tsisterniga vett tassima. /.../

Ma ise töötan päästes, ma iga jumala suvi käin turbakaevandustes, siis ta tossab, turbatolm on üleval. Ma olen tööaastate jooksul käinud aunasid ja kaevandusi kustutamas küll ja rohkem veel ja see ei ole okei. Meil ei ole otseselt vaja seda turvast. Ettevõtte kaevab selle välja ja müüb selle 80-90 % maha, me ei saa mingit tulu. See on ühe inimese tulu. See ei peaks olema see koht, kus peaks seda tulu teenima. See tulu ei ole seda väärt, et seda põlisloodust ära solkida.

Mitte et ma taoks seda klišeed, et ärge minu õuele tehke. Ma arvan, et pole kuhugi vaja. Eesti on nii väike, et pole vaja ära solkida.

Kuldar Helend:

Üldiselt väga ei pooldaks. Lõpuks on võimalik aiandust teha ka ilma turba kaevandamiseta.

Ei taha olla ekstra vastane. Ma pole kindlasti vastu.

Kui teised ütlevad ei, siis ma olen solidaarselt ka vastu.

Tarmo Härma

Ei poolda, sest see lõikaks pool meie väärtusest, mitte rahalisest väärtusest, see ei mängi rolli. Kogu see elukeskkond, mis meil praegu on, poleks pärast kaevanduse loomist enam see. Ükskõik kui kaasaegsed tänapäeva masinad on, terve Hagudi oleks pruuni tolmu all. Paide linna servas on turbaraba, pool Paide linna elab täna turbatolmus, mina kolisin Paidest ära 1996, enne seda oli Vene tehnika, siis oli see pilt kõvasti hullem, aga ka tänase kaasaegse tehnikaga

²² Tsitaadid on intervjuu käigus tehtud konspektist. Täpsed sõnastused on kuulatavad helisalvestistes.

pole see pilt puhas. See, et siin hakkaks kogu see väljavedu, see ei mahu pähe, täna on rahulik, lapsed lähevad õue, ei pea muretsema.

Raili Tiits

Ei, sest ma ei taha, et minu seljatagune raba mingiks tööstuseks muutub, mulle meeldib, et ma saan siin oma koeretega mõnusalt jalutada ja marju ja seeni korjata. Inimestele peaks ka midagi jääma.

Kulmo Liiv

Ei, ümberringi on juba rajatud mitmeid kruusa ja paekarjääre, käib Rail Baltica ehitus mis juba lõikab osa rabast ära ja kahjustab loodust mida tegelikult vaja ei ole, kindlasti alaneb põhja vee tase mida oli tunda juba eelmise ettevalmistamis perioodil nõukaaja lõpus, halveneb elukeskkond, hävitame loodust enda ümber, mõeldakse liiga palju majanduslikele huvidele ja rahale mõtlemata millise jälje endast jätame.

Aat Sarv:

Aitab turba kaevandamisest Eestis, me enam lehmadele alla ei pane ja ahju ka ei pane, mis me tast välja veame, ei ole vaja turvast kaevandada rohkem, hoiame vett. Mina ei saa aru, seal on nii vähe seda inimest, kes sellest kasu saab. Meeletu suur tööstus, töökohti vähe, kadu meeletu, veeprobleemid on suured. Milleks? Selleks, et Inglismaal saaks korra kasvhoonesse panna ja järgmisel aastal välja? Ma ei pea seda õigeks.

Maaomanik ei saa sellest midagi, enamasti on meil turbaalad riigi maa peal, et ka riik sellest midagi olulist saaks, seda ma ei näe. Siis tuleb mingi välismaa firma, loob harukontori ja hakkab turvast välja vedama. Mõni saab töökoha. Probleeme teeb rohkem, kui kasu on.

1970ndatel loodi kaitsealasid ja päästeti rabad ära, muidu oleks neid palju rohkem ära kaevatud. Vee mõttes on olulised, nad säilitavad vett ja toidavad ümbruskonda.

Olev Sepp:

Kui nõuk võim juba leidis, et pole mõtet, siis polegi. Suurt väljavedu pole vaja.

Mart Koldits:

See tapaks ära selle koha, kõik.

Mait Koldits:

Vastus on ei, turbakaevandus on põrgu, see läheb põlema ja tolmas ja pealegi on see täiesti mõttetu tootmine, 19. sajand.

Maie Sepper:

Ei. Eelmine kaevamine näitas, mis sellest välja tuli. Ainult elupiirkonna lõhkumine.

Rein Palts:

Ei poolda, 100 %. Esiteks nad ei saa seda tulu, mis nad tahavad, ja teiseks sodivad lihtsalt ära ja häirivad kogukonna elu. Kaevaku oma kodu ukse ees, kui tahavad. Ma saan aru, suur raba, tehku seal, kui tahavad.

Tõnis Kundla:

Absoluutselt mitte. Elukeskkonna mõjud, nr 1 tolm valdavatest tuulesuundadest otse aleviku peale ja nii-öelda potentsiaalne põhjavee puudus. Sotsiaalmajanduslikud mõjud ületavad majanduslikku tulu. Kui teha analüüs, siis on küll ja küll alasid, kus on mõju väiksem.

Jüri Jõulu:

Ei poolda. Asi on selles, et mujal hakatakse metsaks kasvanud raba uuesti uputama ja seal on ta ka ikka metsaks kasvanud. Kui ta on niimoodi läind, las siis loodus teeb oma rada ja pole mõtet inimesel vahele torkida.

Ester Šank:

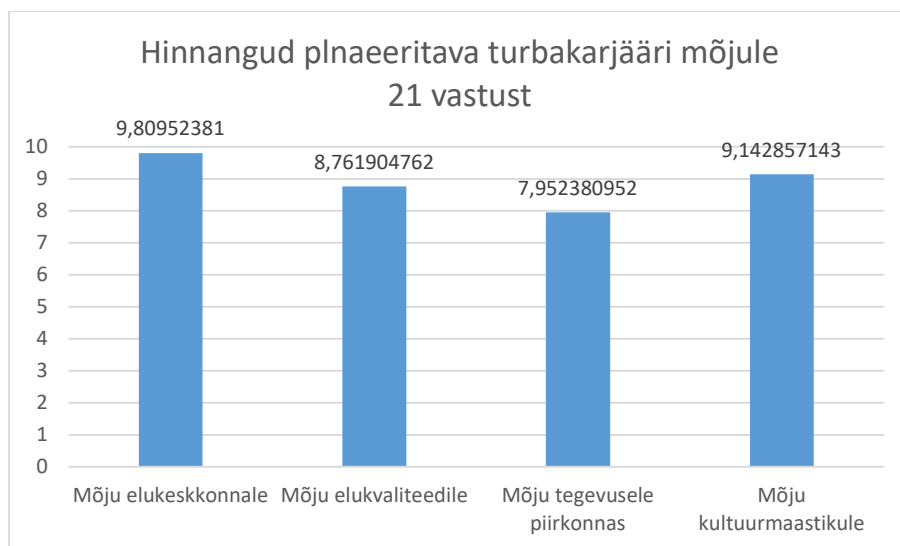
Ei poolda ühelgi tingimusel, sest see hävitab ajalooliselt kujunenud keskkonna ja looduslikud elupaigad ning halvendab inimeste elutingimusi.

Piret Laur:

Turbakaevanduse rajamist Hagudi rabasse ma ei poolda ja olen selle vältimiseks panustanud nii KMH programmi „täiustamisse” avalikustamise ajal ja Hagudi raba kaevandamisväärsete maardlate nimekirjast välja arvamisse kui ka kaitseala loomise algatamisse.

Ei poolda. Kaevanduse mõju nii suure ja seni oluliselt rikkumata rabamaastiku avamisel, kuivendamisel ja turba väljaveol võib olla päris suures raadiuses olevate elupaikade jaoks ettearvamatult mõjuga.

Järgnevalt uurisin, kuidas piirkonna elanikud hindavad planeeritava turbakarjääri mõju nende elukeskkonnale üldiselt ja täpsemalt elukvaliteedile, tegevusele piirkonnas ja kultuurmaastikule ehk siinses uuringus kaardistatud ajaloolise ja kultuurile väärtusega paikadele. Vastasid kõik 21 küsitletut ja selgus, et kõige suuremaks hindavad piirkonna elanikud mõju nende elukeskkonnale üldiselt ja ka kultuurmaastikule (keskmine hinne üle 9 punkti 10st), mõnevõrra väiksemaks hinnati mõju elukvaliteedile ja tegevusele piirkonnas.

Vastust küsimusele mõjust elukeskkonnale üldiselt põhjendati näiteks järgmiselt:

Marge²³:

Hävitavaks. Hävitav, sest looduse tasakaal läheks paigast ära, igas mõttes, nii see, mis maa peal kasvab kui ka see, mis maa all toimub, me ei tea, mis toimub. Ja see, et meile räägitakse, et see ei mõjuta midagi, päris ikka ei usu seda juttu. Ma saan aru, et öeldakse, et nii palju eemal, aga ta mõjutab nii kaudselt kui ka päriselt. Seda on raske sõnadesse panna, aga ma olen veendunud, et see mõjutab olemasolevat looduse tasakaalu.

Raili Tiits:

Kindlasti ma ei saaks enda vaba aega veeta, ma peaks uue koha otsima, kus koertega jalutada, kus seeni ja marju korjata. Ma mõtlen, et kaevandamine on mürarohke, see häiriks mu rahu ja vaikust siin.

Mait Koldits:

Ma arvan, et ta mõjutab väga palju. Ma olen nagu turba kaevandamisega natukene kokku puutunud. Kui seda üldse on vaja teha, siis mitte inimeste kõrvale ja seda ei ole tänapäeval üldse vaja teha.

²³ Vastaja soovil esitame aruandes vaid eesnime.

Rein Palts:

Suve otsa kolistavad, kui ilusad ilmad on, freesivad ja koguvad ja kolin ja mürin käib kogu aeg. Ja kui läheb neil see käes kärssama, siis tuleb suits siia.

Vastust küsimusele mõjust elukvaliteedile põhjendati näiteks järgmiselt:

Kuldar Helend:

Pigem halvendab. Esiteks haakub sellesamaga, mida enne rääkisin, et olen seda meelt, et küla saaks areneda, toimida, et iseseisvus külas suureneks, karjäär ei pruugi seda toetada. Kui me ootame maalt rahulikkust, oma ettevõtluse aredamist, siis ta pigem halvendab seda, inimesi käib siin vähem, ostavad maad ja maju vähem. Lõpuks mõjutab mind ka, küla on tühi. Lapsed jääks ka, aga siis tahaksid ka ära minna hoopis.

Ats Kaeval:

Las laiendavad Keava karjääri, seal ei ole ühtegi inimest, seal on juba nõuka ajast veerežiim muudetud.

Jüri Jõulu

Turvast tahetakse peaaegu Hagudi alevist läbi välja vedama hakata, eks ta mõjutab palju. Praegu on Rail Balticu ehitamine, Alu tee ja Kodila tee, seal on nii kõva suurte autode transport, et ei mahu möödagi üksteisest, transport mõjutab ikka muidugi rängalt, 10.

Piret Laur:

Isegi kui emotsionaalselt tahaks seda oma elukvaliteedi mõjutajana ka maksimaalselt hinnata, siis võrreldes raba lähipiirkonda jäävate elanike olukorraga, peaks piirduma 8 – 9 palliga

Vastust küsimusele mõjust tegevusele piirkonnas põhjendati näiteks järgmiselt:

Kaisa Hritjuk-Sirel, Richard Sirel:

Ma ei kujuta ette, et ma peaks elama rabatolmu sees, turbatolmu sees. Siis polegi muud kui paki asjad ja koli mujale. Masinate müra ja kära. See mõjutab ka kinnisvara hinda, mis ma saan siis 10 eurot oma maa ja maja eest ja kus ma sellega lähen.

Helena Ringo

Ma mõtlen just turbatolmu peale. Kui see hakkab tervist mõjutama, kui tehakse lagedaks väljaks, siis hakkab tuul tooma. Pärast metsa maha võtmist on rohkem tuult hakanud tulema.

Aat Sarv:

See pole ainuke asi, keegi võib öelda, et hakkame siit paasi kaevandama või siin kõrval on maanteetrass, teiselpool, kiirtee, hea, et raudteed siit poolt raba ei tehtud, kogu aeg tuleb teema uksest ja aknast sisse.

Ats Kaeval:

Meid on ohvriks toodud selle raudteega, teist sellist asja me enam üle ei ela.

Jüri Jõulu:

Otseselt ju mind ei mõjuta tegelikult, ei oska öelda, mingil määral, 5.

Ester Šank:

Kaoksid puhkevõimalused, kaaluksin elukohavahetust, 10

Vastust küsimusele mõjust kultuurmaastikule põhjendati näiteks järgmiselt:

Kaisa Hritjuk-Sirel, Richard Sirel:

See tõmbab ju sellele kriipsu peale. Võib-olla nimi jääb. Mõne nime sain teada ja ütlen lapsele ja siis on kõik. Siis võetakse veel see viimane, mis ära lõhkuda annab.

Tarmo Härma

Siia võib julgelt panna 10. Kui võtame täna sellesama Hõbedamäe, kui täna saime teada, siis kui tuleks turbakaevandus, siis see muutuks automaatselt tööstuspiirkonnaks, siis ta pole enam see, siis ei saaks enam võtta ja näidata, et näete sea on selline püha koht, näiteks 300 aastat tagasi toimus seal selline asi, ja samas on traktori kolin kõrval, see ei klapi kuidagi. Sa ei hakka surnuaia aia taga kohe kartulivagusid ajama. Miljöö oleks läind.

Mart Koldits

See on kõigi nende suhtes katastroof. Kaob ära vaikus, tolm, müra, sul ei ole enam vaikus, nad töötavad ööpäevläbi. Nad väidavad mida iganes, seal tuleb tulekahjusid, autod hakkavad välja vedama, see oleks kogu sellele kandile katastroof. Inimesed enne elavad lähedas kohas looduses ja ilus, järsku leiavad end keset maardlat kahe raudtee vahele surutud, õudne.

Ja ma söön oma mütsi ära, kui kaevu vesi ei lähe hukka. Kui tehakse testid, mis on „normi piires“, ma „normi piires“ sind noaga sorgin. Kui nõukaajal see tehti juba, siis meil olid madalamad kaevud ja vesi muutus halvaks.

Tõnis Kundla:

Arvestades maardla asukohta, siis mõju oleks väike, sest kohanimed ja kohad on rabaservas, põhilisel turbaraba alal pole midagi kultuurilist, pigem mõju väike, 3.

Jüri Jõulu:

Eks see oleneb sellest, kui suurt territooriumi ta hõlmab. Kui ta ainult rabaga piirneb, ega siis ta muid asju ei tohiks palju mõjutada, 6.

Küsimusele „Kas pooldate uuringualale kohaliku maastikukaitseala rajamist?“ vastas 21st piirkonnas elavast inimesest jaatavalt 20 ja eitavalt 1. Seejuures küsisid mitmed, mida kohaliku maastikukaitseala loomine tähendaks. Kui selgitasin seda Härgla näitel, anti jaatav vastus.

Vastust küsimusele kohaliku maastikukaitseala rajamise kohta põhjendati näiteks järgmiselt:

Kaisa Hritjuk-Sirel, Richard Sirel:

Et sinna ei saaks teha turbakaevandust. Lihtne!

Esimese klassi ülesanne. Vasta täislauselga.

Marge:

Kui looduskaitseala aitaks säilitada olemasolevat. Oluline oleks, et säiliks see, mis olemas on. Kui nüüd seal ka kaevama hakatakse, siis jääksime nagu kaevanduste ringi, teisel pool on kruusakaevandus. Põhjavesi ei säiliks.

Vibratsioon kandub õue peale. Neile anti luba sügavamale minna. See annab tunda.

Helena Ringo:

Kasutavad sõelumismasinad, üle tee, kui kruusa sõelutakse, siis istud toas ja kõik asjad värisevad.

Kuldar Helend:

Ei. Üldiselt ma ei ole maastikukaitsealade pooldaja. Kui kohalikel on otsustusõigus... see on nagu õlekõrrest haaramine, et kui muidu tuleb karjäär, teeme siis kaitseala. Tegelikult ei ole meil kaitseala vaja. Kui me saame elada sellel alal nii nagu me tahame, siis meil ei ole vaja teha ekstra kaitstavaks, ise kaitseme, ütleme, et ei tule ja ei tule. Ostame ära küлага!

Kedagi ei huvita see, et see oleks kaitseala, inimene lihtsalt ei soovi kaevandust, ta tegelikult ei soovi, et see oleks kaitseala. Kaitsealal on omaette piirangud. Võib-olla saaks kultuurjõhvikaid kasvatada, saaks teha palju huvitavaid asju, millel poleks sellist jalajälge nagu

turbamaardlal. Kaitseala on kaitseala, siis tahaks et jääks nii, et midagi ei puudutaks. Selle vastu ma olen, et teeme kõik asjad selliseks, et inimeksi juurde ei tohi minna. Meid on lõpuks kutsutud seda maailma harima ja hoidma. Seda on vaja teha jätkusuutlikult ja heaperemehelikult.

Kulmo Liiv:

Ja, et säiliks loodus ehedal kujul, elamisväärne elukeskkond inimestele ja loomadele.

Mait Koldits:

Trubakaevandus ei kaalu üles koha kui elukeskkonna väärtust. Trubakaevandustel ei ole märkimisväärset kasu ja ta rikuks siinset keskkonda ja elu päris korralikult.

Tõnis Kundla:

Jah, pooldan, kui sellega kaasneb raba taastamine. Sellisel kujul nagu ta praegu on, maastikukaitseala eesmärkki seal ei ole, maasikku pole midagi kaitsta, kui välja arvata need mõned kultuuriväärtusega paigad, nagu need künkad, kogu see kultuuriline asi on väljaspool raba. Praegu on see rikunud maastik, ma ei leia et seda peaks kaitsma. Ma kaitseks seda rõngast maastiku ümber. Seal on maastikku mida hoida, raba on juba ümber töödeldud, seal pole midagi hoida. Kui taastada, siis küll, ehk õnnestub.

Ester Šank:

Kindlalt pooldan: see tõkestaks keskkonda hävimast, säilitaks maastiku ja olulise puhkeala.

Piret Laur:

Jah, et säiliks ajalooline pärandkultuuri kiht, teaksime väärtustada siin leiduvat ja kaitsta seda kaevandamise jms hävingut kaasa toova arendustegevuse eest.

*

Eelkirjeldatud ajaloolisi ja kultuurilisi väärtuseid mõjutaks minu hinnangul turbakaevanduse rajamine destruktiivselt ja tugevalt, nii nagu leiavad ka piirkonna elanikud. Turbatööstuse heli ja tolm kanduksid miljööväärtuslikesse ja väärtuslikesse kohtadesse, näiteks arutammikutesse ja Hiiemäele.

Ennekõike on aga tegemist piirkonna inimeste kodudega. Maal elavad inimesed on piirkonna ajaloo ja kultuuri hoidjad ja loojad. Karjääri rajamine vähendaks oluliselt piirkonna inimeste elukvaliteeti ja soovi piirkonnas üldse elada, nagu on näha ka uuringu käigus antud hinnangutest. Nii ohustab karjäär üleüldse kultuuri kui sellise püsimist sellel alal. Kui ei ole

enam inimesi oma kodudega, siis ei ole enam ka maastikukogemist, tähenduste loomist, pärimuse ja teadmiste edasiandmist.

Igasugune kohapärimuse uuring saab edasi anda vaid osa piirkonna elanike maastikusuhtest, tähendustest, lugudest, kohapärimusest, kultuuriväärtusest, sest kõiki inimesi pole kaugeltki jõutud küsitleda. Nii pole see olnud võimalik ka seekord. Juuru kihelkonna Lau küla näitel võin öelda, et ühe küla kohapärimuse rahuldav läbitöötamine ja esitamine võtab vähemasti pool aastat. Hagudi raba puhul on tegemist aga mitme küla ja mitme kogukonnaga. Paljud inimesed, kes piirkonnast teavad, elavad praeguse uuringu 500 m raadiusega alast väljaspool, mõned on mujale kolinud. Seega on „ajaloolis-kultuurilist väärtust“ veel kindlasti rohkemgi kui selle uuringuga oli võimalik näidata. Sellegi poolest loodan, et uuring annab piisava sissevaate piirkonna kultuuriväärtusega maastikuobjektidele ja elanike suhtele selle alaga.

Üldhinnang alale kavandatava looduskaitseala suhtes

Tuginedes arhiiviandmetel, arheoloogilise seire tulemustel ja piirkonna elanikega läbi viidud intervjuudel toetan Rapla Vallavalitsuse plaani luua uuritud alale kohalik maastikukaitseala.

Käesoleva uuringu käigus kaardistatud ajaloolis-kultuurilise väärtusega maastikuobjektide hulgas väärivad kohalikku kaitset kindlasti Hagudi raba põhjapoolses servas paiknev puisniiduilmeline arude piirkond, kus kasvavad elanikele tähenduslikud ja olulised tammed. Ehhkki piirkonda läbib Rail Balticu trass, on suur osa piirkonna tammedest säilinud ja väärivad kindlasti kohalikku kaitset.

Kohalikku kaitset väärivad kindlasti ka märgalal paiknevad puisniiduilmelised saared kui väärtuslikud pärandkooslused ja Hiiemägi ehk Hiiumägi ehk Hiievõhmamägi koos ümbruse Hiie-ja Hiiunimeliste kohtadega kui maastikuline ja pärimuslik tervik. Seejuures on vaja Hiiemäge koos lähema ümbrusega kaitsta ka riiklikult kui suhteliselt hästi säilinud looduslikku pühapaika, mis asub Raplale kui piirkonna keskusele üsna lähedal ja on üldises piirkonna pühapaikade kontekstis üsna esinduslik.

Kaaluda võiks kohalikku kaitset ka Ussimäele, mis on ilusa reljeefiga, kus leidub vanu põllukivihunnikuid ja kuhu on lokaliseeritav esinduslik ussikuningalugu 1888. aastast. Samuti võiks kaitsta uuritud ala kaguosas paiknevaid metsi, kus asub Kullimägi ja mõned põllukivihunnikud.

Nii paiknevad kultuuriväärtusega paigad ümber turbakaevanduseks planeeritud ala, mida kohalik kogukond ja omavalitus soovivad kaitsta. Seega toetavad ajaloolis-kultuurilise väärtusega kohad kohaliku maastikukaitseala loomise plaani. Kaitseala täpsemad piirid on võimalik määratleda Rapla Vallavalitsuse, kohalike kogukondade ja ekspertide koostöös.